

ANETA NISIOBECKA

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
ORCID: 0000-0003-4292-4482
aneta.nisiobeka@interia.pl

Przyczynek do historii dyplomacji kulturalnej II Rzeczypospolitej we Francji

Zaangażowanie France-Pologne w polsko-francuską
wymianę kulturalną i naukową w latach 1919–1940
(wybrane aspekty)

A contribution to the history of cultural diplomacy of the Second Polish Republic in France

The commitment of France-Pologne to the Polish-French cultural and scientific
exchange from 1919 to 1940 (selected aspects)

Słowa kluczowe:

France-Pologne, Henri
de Montfort, propaganda,
dyplomacja kulturalna,
II Rzeczpospolita

Keywords:

France-Pologne, Henri
de Montfort, propagation,
cultural diplomacy,
Second Polish Republic

A contribution to the history of cultural diplomacy of the Second Polish Republic in France: the commitment of France-Pologne to the Polish-French cultural and scientific exchange from 1919 to 1940 (selected aspects)

The article describes the circumstances in which the France-Pologne association, led by Henri de Montfort, was established in 1919 and operated to 1940. In the available literature on the subject, the activity of this association has not been given much attention. The Les Amis de la Pologne association established by Rosa Bailly in 1919 played an important role in creating a positive image of Poland in the city on the Seine in the interwar period. The recognition of the Polish National Committee (KNP) by Paris in August 1917 as the official Polish representation paved the way for the creation of the France-Pologne association. Having realised how important it was to use propaganda in international political and military relations, the Polish delegation to the Paris Peace Conference handed over the competences of the KNP Propaganda Office to the France-Pologne association. Its most important task was to conduct the promotional activities in the central press, supported by the government on the Seine. Throughout the interwar period, to advertise the Second Polish Republic's achievements in France, France-Pologne co-organised readings, lectures, concerts, anniversary celebrations and participated in the scholarship exchange of Polish and French high schoolers and students. It also informed the French public opinion about economic relations with Poland in its magazines: „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, „Bulletin d'information sur la vie économique polonaise” and „La Revue de l'Est Européen”.

Wprowadzenie*

Dyplomacja kulturalna jest od niedawna polem zainteresowań badawczych w dziedzinie współczesnych stosunków międzynarodowych i *public relations*, stanowi bowiem jedno z narzędzi polityki zagranicznej, założeniem którego „pozostaje zapewnienie bezpieczeństwa państwa, dobrobytu i prestiżu”¹. Ze zgoła odmiennym stanem badań nad tą problematyką mamy do czynienia w zachodniej historiografii, która podejmuje ją od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku².

Według polskich badaczy istotnymi zadaniami dyplomacji kulturalnej w polityce zagranicznej są promowanie kulturalnego i intelektualnego dorobku państwa, pozyskiwanie sympatii innych krajów, a także wymiana idei, informacji, sztuki i kultury pomiędzy narodami³. W polskiej historiografii upowszechnianie tematu dyplomacji kulturalnej nie cieszy się

* Artykuł powstał dzięki finansowemu wsparciu francuskiego rządu i Ambasady Francji w Polsce. Aneta Nisiobęcka acknowledges the financial support of the French Government and the French Embassy in Poland.

- 1 A. Umińska-Woroniecka, *Instytuty polskie. Zmiany modelowe w funkcjonowaniu polskiej dyplomacji kulturalnej w latach 1998–2011*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013, s. 7.
- 2 Zob. m.in.: F. Chaubet, *Histoire des relations culturelles dans le monde contemporain*, Armand Colin, Paris 2011; A. Dubosclard i in., *Entre rayonnement et réciprocité. Contributions à l'histoire de la diplomatie culturelle*, pref. P. Ory, postf. A. Iryie, Éditions de la Sorbonne, Paris 2002; J. B. Duroselle, *Opinion, attitude, mentalité, mythe, idéologie: essai de clarification*, „Relations internationales” 1974, n° 2, s. 3–23; D. Haize, *L'Action culturelle et de coopération de la France à l'étranger: un réseau, des hommes*, L'Harmattan, Paris 2012; *Les relations culturelles internationales au XXe siècle. De la diplomatie culturelle à l'acculturation*, dir. P. Ory i in., Peter Lang, Bruxelles 2010; P. Ory, J. M. Taboalem, *L'Arme de la culture. Les stratégies de la diplomatie culturelle non gouvernementale*, L'Harmattan, Paris 2007; P. Renouvin, *L'opinion publique en France pendant la guerre 1914–1918*, „Revue d'histoire diplomatique” 1970, n° 193, s. 289–336; F. Roche, B. Piniau, *Histoire de la diplomatie culturelle des origines à 1995*, Association pour la diffusion de la pensée française, Paris 1995; F. Roche, *La Culture dans les relations internationales*, École Française de Rome, Rome 2002; A. Salon, *L'Action culturelle de la France dans le monde*, Collection Francophonie Fernand Nathan, Paris 1983; R. Frank, *Culture et relations internationales: les diplomaties culturelles*, [w:] *Pour l'histoire des relations internationales*, dir. R. Frank, Presses universitaires de France, Paris 2012, s. 371–386; R. Frank, *Culture et relations internationales: transferts culturels et circulation transnationale*, [w:] *Pour l'histoire...*, s. 437–451.
- 3 A. Umińska-Woroniecka, *Instytuty...*, s. 29–30.

znaczącym zainteresowaniem ani wśród badaczy stosunków międzynarodowych, ani wśród historyków. Odnośnie do tych drugich należy zauważyć, że pisząc o dyplomacji dwudziestolecia międzywojennego, ograniczali się jedynie do przedstawienia jej historii⁴. Na gruncie stosunków polsko-francuskich okresu 1918–1939 pionierskie prace poruszające problem roli propagandy i opinii publicznej (w tym dyplomacji kulturalnej) napisali m.in. Andrzej Maciej Brzeziński⁵, Paweł Duber⁶, Małgorzata Gmurczyk-Wrońska⁷, Bohdan Jaczewski⁸, Józef Łaptos⁹, Maria Pasztor¹⁰ i Małgorzata Willaume¹¹.

- 4 M. Kornat, *Kultura współczesnej dyplomacji i możliwości jej badania*, [w:] *Współczesna kultura dyplomatyczna. Przybliżenie pierwsze*, red. R. Stemplowski, przedm. K. Ruchniewicz, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2015, s. 63; P. Łossowski, *Polska w Europie i świecie 1918–1939. Szkice z dziejów polityki zagranicznej i położenia międzynarodowego II Rzeczypospolitej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1990; *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, red. P. Łossowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- 5 A. M. Brzeziński, *Dyplomacja polska wobec Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelektualnej w Paryżu (1925–1939)*, „Studia Historyczne” 1995, nr 1, s. 73–88; tenże, *Z historii francuskiej „dyplomacji kulturalnej” w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Przegląd Zachodni” 1995, nr 1, s. 117–132; tenże, *Z historii Instytutu Francuskiego w Warszawie w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1997, vol. 59, s. 83–95.
- 6 P. Duber, *Z dziejów polskiej dyplomacji kulturalnej. Okoliczności i znaczenie utworzenia Towarzystwa Szerzenia Sztuki Polskiej Wśród Obcych (TOSSPO)*, [w:] *„Żyłam z Wami, cierpiałam i płakałam z Wami”. W 100-lecie rozpoczęcia działalności Rosy Bailly na rzecz Polski oraz 40. rocznicę jej śmierci*, red. Ł. Stefaniak, Wydawnictwo „Norbertinum”, Lublin 2017, s. 89–106.
- 7 M. Gmurczyk-Wrońska, *Francuskie źródła do badania polskiej kultury dyplomatycznej*, [w:] *Współczesna kultura...*, s. 103–160.
- 8 B. Jaczewski, *Działalność polskiego przedstawicielstwa naukowego we Francji w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975, t. 20, nr 2, s. 313–326.
- 9 J. Łaptos, *Francuska opinia publiczna wobec spraw polskich w latach 1919–1925*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław i in. 1983.
- 10 M. Pasztor, *O polsko-francuskiej współpracy kulturalnej i naukowej na przykładzie działalności stowarzyszenia „Les Amis de la Pologne” w latach 1919–1940. Część I, lata 1919–1924*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1992, t. 37, nr 2, s. 173–192; też, *Polska propaganda prasowa we Francji w latach 1924–1936 (założenia i realizacja)*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 4, s. 113–126; też, *Słabnące lobby. Działalność propolskich grup parlamentarnych we francuskim Zgromadzeniu Narodowym w latach 1921–1936*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 3, s. 47–62; też, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1999.
- 11 M. Willaume, *Polska obecność w nauce i sztuce francuskiej w latach 1919–1939*, [w:] *Polska obecność w kulturze Francji: XVIII–XIX wiek (do 1939 r.)*, red. W. Ślaskowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1991, s. 110–139.

Kultura jest ważnym instrumentem polityki zagranicznej, za pomocą którego państwo konstruuje swój wizerunek na zewnątrz i próbuje wpływać na opinię publiczną w innych krajach. Do realizacji tego celu wykorzystywane są zarówno odpowiednie środki, jak i aktorzy. W budowaniu wizerunku istotne jest również używanie *soft power* – umiejętności wabienia i przyciągania¹².

Przedstawione wyżej pojęcie dyplomacji kulturalnej pozwala lepiej zrozumieć i pokazać działalność stowarzyszenia France-Pologne, którego aktywność przypadła na okres dwudziestolecia międzywojennego.

Początki działalności na rzecz promowania Polski we Francji po pierwszej wojnie światowej

Strona polska doskonale zdawała sobie sprawę, jak ważnym instrumentem w międzynarodowych stosunkach polityczno-wojskowych jest propaganda¹³. Jednym z jej narzędzi służących pozyskaniu poparcia wśród wpływowych grup i kół rządowych Francji, która po zakończeniu Wielkiej Wojny stała się najważniejszym graczem w systemie wersalskim, było tworzenie towarzystw i stowarzyszeń z krajami środkowoeuropejskimi.

W przypadku Polski drogę do powołania wspólnych towarzystw z Francją torował Komitet Narodowy Polski (KNP), uznany w sierpniu 1917 r. za oficjalną reprezentację kraju, dzięki czemu jego działania odgrywały istotną rolę. Nie bez znaczenia był fakt, że ideowy program KNP ułatwiał porozumienie z prawicowym rządem Georges'a Clemenceau i kołami francuskiej armii, a także z paryskimi tytułami prasowymi¹⁴.

- 12 P. Duber, *Z dziejów...*, s. 90. Twórcą pojęcia jest Joseph Samuel Nye. J. S. Nye, *Soft power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Wydawnictwa Akademickie, Warszawa 2007.
- 13 Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Ministerstwo Spraw Zagranicznych [dalej: MSZ], sygn. 7338 (mf. B-23675), Organizacja polskiej służby prasowo-propagandowej, [1932], k. 50; tamże, sygn. 3971 (mf. B-20193), [Notatka służbowa], b.d., k. 1. Zob. także: T. Pudłocki, *Ambasadorzy idei. Wkład intelektualistów w promowanie pozytywnego wizerunku Polski w Wielkiej Brytanii w latach 1918–1939*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”, Kraków 2015, s. 9–18, 22–24.
- 14 Zob. m.in.: M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone. 1917–1919*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966; J. E. Zamojski, *Powrót na mapę. Polski Komitet Narodowy w Paryżu 1914–1919*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991; A. Deruża, *Działalność wydziału prasowego Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu (od listopada 1918 r. do lipca 1919 r.)*, „Studia z Najnowszych Dziejów Powszechnych” 1962, t. 2, s. 284–290.

Akcję propagandową na rzecz niepodległości Polski wśród francuskich elit polscy i francuscy działacze rozpoczęli w 1915 r., po wyparciu Rosjan z Warszawy¹⁵. W obliczu zmiany sytuacji politycznej w Rosji w 1917 r. i klęski Białej Armii w 1919 koła francuskie uznały istotną rolę Polski jako bariery przeciw bolszewizmowi. Wskutek tego Biuro Propagandy KNP rozpoczęło przy wsparciu organizacji i agend rządowych Francji organizowanie serii odczytów, wykładów i koncertów w Paryżu oraz na francuskiej prowincji. Niestety z powodu skromnych środków finansowych akcja ta nie mogła trafić do szerszego grona Francuzów¹⁶.

Z myślą o jej wzmocnieniu powołana została w 1918 r. specjalna Komisja Propagandy. W marcu 1919 r. z inicjatywy współpracującej już z KNP Rosy Bailly utworzono z kolei Union française des amis de la Pologne (powszechnie znane jako Les Amis de la Pologne). Jego siedziba znajdowała się przy rue de Rennes, potem rue Georges V i w końcu rue de Poitiers w Paryżu, a pracami kierowała Bailly¹⁷. W niedługim czasie powstała Association France-Pologne, a przewodniczącym jej Rady Administracyjnej został znany francuski polityk, znawca polskiej problematyki oraz przewodniczący Komisji Międzysojusznicznej dla Zbadania Spraw Polskich i Komisji Rozjemczej w czasie wojny polsko-ukraińskiej Joseph Noulens¹⁸.

Powołanie France-Pologne – statut i założenia programowe

W dostępnej literaturze naukowej nie znajdziemy zbyt wiele informacji na temat stowarzyszenia France-Pologne, które – podobnie jak Les Amis

- 15 Zob. m.in.: P. Bednarz, *Edmond Privat i jego działalność na rzecz Polski w czasie pierwszej wojny światowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003; W. Śladkowski, *Opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1914–1918*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976.
- 16 AAN, Komitet Narodowy Polski [dalej: KNP], sygn. 339, Pole działania – Francja, b.d., k. 8–14; M. Pasztor, *O polsko-francuskiej...*, s. 175.
- 17 AAN, KNP, sygn. 339, Sprawozdanie Biura Propagandy, b.d., k. 16v; tamże, sygn. 358, Union françaises des amis de la Pologne, [1919], k. 1–2; M. Pasztor, *O polsko-francuskiej...*, s. 176.
- 18 AAN, Centralna Agencja Polska w Lozannie [dalej: CAP], sygn. 1/127, Discours de M. Noulens Ambassadeur au banquet du Comité France-Pologne du 5 juin 1919, k. 4–8; *Polska–Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, wstęp i red. A. Tomczak, Książka i Wiedza, Warszawa 1983, s. 347.

de la Pologne – odegrało istotną rolę w kształtowaniu pozytywnego wizerunku Polski nad Sekwaną w dwudziestoleciu międzywojennym. W tekstach historycznych więcej uwagi poświęcano działalności towarzystwa kierowanego przez Bailly¹⁹, tylko na marginesie wspominając o propolskich inicjatywach konkurencyjnego France-Pologne²⁰. Oba jednak – obok funkcjonujących w Paryżu już od XIX w. Towarzystwa Historyczno-Literackiego Polskiego, Biblioteki Polskiej i Stacji Naukowej PAU²¹ – działały na rzecz promocji Polski we Francji. Organizacja Rosy Bailly nastawiona była na promowanie wizerunku Polski w szerokich kołach francuskiego społeczeństwa, zwłaszcza na prowincji, kierując swój przekaz poprzez bardziej „trafiające do serc niż umysłów” odezwy, apele i ulotki²². Stowarzyszenie France-Pologne skupiało zaś swoje wysiłki na promowaniu Rzeczypospolitej w ramach bilateralnych relacji naukowych, kulturalnych i ekonomicznych²³.

France-Pologne założone zostało zgodnie z artykułami ustawy z 1 lipca 1901 r. o stowarzyszeniach i 23 sierpnia 1919 r. zarejestrowane w Prefekturze Policji. Jego działalność zainaugurowano jednak dwa miesiące wcześniej – wydanym 5 czerwca 1919 r. uroczystym bankietem dla uczczenia odzyskania przez Polskę niepodległości. Mowy wygłosili wówczas założyciele stowarzyszenia i jego członkowie: wspomniany wcześniej Joseph Noulens, dwukrotny premier Francji Paul Painlevé, Roman Dmowski, Ignacy Jan Paderewski, a także potomek polskich emigrantów – profesor literatury

19 Zob. m.in. M. Nossowska, *O Francuzce, która pokochała Polskę. Rosa Bailly i stowarzyszenie Les Amis de la Pologne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012 (tam również bibliografia na temat Les Amis de la Pologne).

20 Tamże; M. Nossowska, *AMPOL – francusko-„polskie” biuro prasowe*, „Rocznik Lubelski” 2009, t. 35, s. 158. W książce pod redakcją Andrzeja Tomczyka stowarzyszenie nazywane jest błędnie Alliance Franco-Polonaise. *Polska-Francja...*, s. 436–437.

21 O działalności tych instytucji zob. m.in.: J. Mond, *Towarzystwo Historyczno-Literackie i Biblioteka Polska w Paryżu. Historia i dzień dzisiejszy*, „Nauka Polska” 1991, z. 2, s. 93–116; J. Pezda, *Historia Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1838–1893*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”, Kraków 2013; D. Rederowa, *Formy współpracy Polskiej Akademii Umiejętności z zagranicą (1873–1952)*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria A” 1966, z. 10, s. 77–136; D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893–1978*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Gdańsk 1982.

22 M. Nossowska, *O Francuzce...*, s. 42.

23 Tamże, s. 67.

francuskiej na Sorbonie Fortunat Strowski oraz pisarz i deputowany do Zgromadzenia Narodowego z okręgu Seine – Denys Cochin²⁴.

Formalne powołanie Les Amis de la Pologne i France-Pologne możliwe było dzięki utworzeniu KNP oraz – później – Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie. Stały one na stanowisku, że akcję propagandową we Francji należy prowadzić perspektywicznie i długoterminowo poprzez tworzenie *de nomine* niezwiązanych z polskimi instytucjami organizacji, których głównym zadaniem będzie uprawianie propolskiej działalności²⁵. Dlatego też Delegacja Polska na Kongres Pokojowy (złożona z reprezentantów KNP²⁶ oraz przedstawicieli Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego) przekazała kompetencje Biura Propagandy KNP oraz Chambre de commerce franco-polonaise stowarzyszeniu France-Pologne, równocześnie wspierając działalność Les Amis de la Pologne. Taki rozwój wypadków spowodował, że właśnie France-Pologne przypadła główna rola w prowadzeniu wzmożonej akcji propagandowej w centralnej prasie cieszącej się poparciem francuskiego obozu rządowego, jak: „L’Opinion”, „L’Écho de Paris”, „Journal des débats”, „Le Temps”, „Le Petit Parisien”, „L’Éclair” czy „Le Gaulois”. Korzystając z ostrego kursu Francji wobec Niemiec w czasie prezydentur Raymonda Poincarégo i Alexandre’a Milleranda oraz z lansowania nad Sekwaną wizji tworzenia na Wschodzie zapory w oparciu o Polskę i pozostałe kraje Europy Środkowo-Wschodniej, jako główne zadanie stawiano przed France-Pologne niwelowanie nieprzyjaznej opinii o Polsce oraz budowanie jej pozytywnego wizerunku zarówno wśród elit,

24 Archives du ministère des Affaires étrangères [dalej: AMAE], Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, [Annexe à la lettre de la Préfecture de Police du 2 février 1920], k. 29–30; Biblioteka Polska w Paryżu [dalej: BPP], Fonds de Henri de Montfort, akc. 4486, Statut de l’Association France-Pologne, Paris, 22 VIII 1919, b.p.; AAN, CAP, sygn. 1/127, [Przemówienia Josepha Noulensa, Denysa Cochina, Ignacego Jana Paderewskiego, Romana Dmowskiego, Fortunata Strowskiego i Paula Painlevéego], [5 VI 1919], k. 4–39.

25 M. Nossowska, *O Francuzce...*, s. 52–53. O znaczącej roli stowarzyszeń w propagandowej pracy na rzecz Polski wśród francuskiego społeczeństwa napisano w notatce służbowej MSZ w Warszawie: AAN, MSZ, sygn. 3971 (mf. B-20193), [Notatka służbowa z 1919 r.], b.d., k. 1.

26 KPN rozwiązał się formalnie 15 IV 1919 r. na życzenie premiera Ignacego Paderewskiego. AAN, KNP, sygn. 872, Protokół posiedzenia Komisji Likwidacyjnej Komitetu Narodowego Polskiego, b.d., k. 6.

jak i francuskiego społeczeństwa²⁷. Selekcji materiałów i informacji dla gazet dokonywali Rosa Bailly i Henri de Montfort. Zamieszczane tam artykuły skupiały się wokół problemów Galicji Wschodniej oraz kwestii włączenia Gdańska i Górnego Śląska w granice odrodzonej Polski. Odpowiednią akcją propagandową na prowincji miało natomiast prowadzić Les Amis de la Pologne²⁸.

Pracami France-Pologne kierował *de facto* Henri de Montfort – znamity francuski dziennikarz, profesor i współzałożyciel Centre d'Études polonaises de Paris oraz bliski współpracownik Rosy Bailly (pełnił funkcję skarbnika generalnego Les Amis de la Pologne, a w 1923 r. obowiązki przejął po nim Vincent de Laurie). Pracę na rzecz Polski Montfort rozpoczął na początku 1919 r., kiedy razem z Bailly uruchamiali działalność Les Amis de la Pologne. Był również sekretarzem w redakcji biuletynu „Les Amis de la Pologne” i kierował polsko-francuskim biurem prasowym AMPOL²⁹. W czasie drugiej wojny światowej założył podziemną gazetę „La France continue”, która po zakończeniu konfliktu przekształcona została w prestiżowy dziennik „Ici Paris”³⁰. Niewątpliwie zaangażowanie Montforta w ideę promowania Polski we Francji zasługuje na oddzielne omówienie.

Pod względem formalnoprawnym działalność France-Pologne regulował statut, wedle którego głównym zadaniem stowarzyszenia było promowanie naukowej, kulturalnej i gospodarczej współpracy między krajami nad Wisłą i Sekwaną. Ponadto w broszurze tejże organizacji poświęconej jej działalności zwracano szczególną uwagę na kwestie gospodarcze (zasoby naturalne Polski) oraz dwustronny sojusz, w którym Rzeczpospolita odgrywała rolę zapory przeciw Niemcom³¹. Sprawami polsko-francuskimi planowano zainteresować jednocześnie takie instytucje z obu krajów, jak: Sejm i Zgromadzenie Narodowe, urzędy wojewódzkie, regionalne instytucje publiczne, izby gospodarcze, rolne i handlowe, syndykaty oraz

27 Tamże, sygn. 366, [Sprawozdania Wydziału Prasowego w 1919 r.], k. 10–32; M. Nossowska, *O Francuzce...*, s. 53.

28 *Taż*, *AMPOL...*, s. 158–164; M. Pasztor, *O polsko-francuskiej...*, s. 179–180.

29 Skrót powstałego w 1919 r. biura prasowego AMPOL pochodzi od nazwy *Les Amis de la Pologne*. Więcej zob. M. Nossowska, *AMPOL...*

30 *Taż*, *O Francuzce...*, s. 99, 120; *taż*, *AMPOL...*, s. 158; M. Willaume, *Stypendyści-Francuzi w Polsce w latach 1918–1939*, „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 3, s. 85.

31 AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, Association France-Pologne, k. 9.

stowarzyszenia naukowe, literackie, artystyczne, sportowe i turystyczne. Promocja ta miała być realizowana poprzez organizowanie koncertów, przedstawień teatralnych, projekcji filmów, artykuły prasowe oraz wymianę kulturalną, artystyczną i sportową³². Należy przy tym podkreślić, że artykuł 2 statutu zakazywał ingerowania przez France-Pologne w politykę zagraniczną Paryża i Warszawy³³.

W skład stowarzyszenia wchodził członkowie założyciele, członkowie zwyczajni i członkowie przynależni. W myśl statutu kandydat do tego grona musiał posiadać obywatelstwo polskie lub francuskie oraz pełnię praw cywilnych. Wymogiem było również przedstawienie go przynajmniej dwóm członkom założycielom lub członkom zwyczajnym oraz akceptacja Rady Administracyjnej (*Conseil d'administration*). Członkowie założyciele zobligowani byli do płacenia składki wynoszącej 300 fr. rocznie lub jednorazowo 5 tys. fr. Członkowie zwyczajni wpłacali z kolei 20 fr. rocznie, a członkowie przynależni – 5 fr. rocznie. W przypadku rezygnacji z członkostwa w stowarzyszeniu przed 1 grudnia składka miała być zwracana w następnym roku.

Statut przewidywał również, że w charakterze członków założycieli mogły zostać włączone stowarzyszenia departamentalne, izby handlowe, syndykaty i stowarzyszenia finansowe. Dla towarzystw sportowych i grup szkolnych przewidziano natomiast status członków zwyczajnych.

Dokument regulował ponadto skład i zadania Rady Administracyjnej, która liczyła od 30 do 42 osób wybieranych na trzy lata spośród członków Zgromadzenia Generalnego (*Assemblée générale*). Miała ona prawo zarządzania środkami finansowymi, ruchomościami i nieruchomościami oraz definiowania zadań i celów stowarzyszenia. Posiedzenia Rady odbywały się raz w miesiącu, a decyzje zapadały większością głosów. Miała ona prerogatywy do nadawania tytułów prezesa oraz członka honorowego. Tym ostatnim wyróżniano osoby wybitne, zasłużone dla stowarzyszenia oraz w promowaniu polsko-francuskiego partnerstwa. Rada mogła również zapraszać do współpracy z France-Pologne obcokrajowców. W statucie zapisano wreszcie, że gdyby w Polsce ukonstytuowało się towarzystwo działające

32 Tamże, *Statuts de l'Association France-Pologne*, k. 2, s. 2; tamże, *Note*, 18 XI 1919, k. 4–5; AAN, MSZ, mf. B-20193, [Notatka służbowa], b.d., k. 1–2.

33 AMAE, *Série Europe 1918–1940*, Pologne, sygn. 287, *Statuts de l'Association France-Pologne*, k. 2, s. 4.

na takich samych zasadach jak France-Pologne oraz mające podobne cele i założenia, Rada miała prawo przyznać jego członkom – na zasadzie wzajemności – identyczne przywileje, jak własnym³⁴.

Prestiż France-Pologne podnosiły nazwiska wybitnych postaci francuskiego i polskiego życia politycznego. Dzięki aktywnym działaniom założycieli stowarzyszenia jego honorowymi przewodniczącymi zostali Aristide Briand (siedemnastokrotny minister spraw zagranicznych i jedenastokrotny premier Francji), Georges Clemenceau (dwukrotny premier Francji), Stephen Pichon (dziennikarz i trzykrotny minister spraw zagranicznych Francji), Ignacy Jan Paderewski i Raymond Poincaré (dziesiąty prezydent Francji w latach 1913–1920). Przewodniczącym Rady Administracyjnej został Noulens, w 1920 r. mianowany prezesem Izby Handlowej Polsko-Francuskiej³⁵. Jego zastępcami byli: ze strony francuskiej – radca stanu, a od 1922 r. przewodniczący misji ekonomicznej w Polsce Albert Tirman, z polskiej zaś – hr. Maurycy Zamoyski i dyrektor Narodowego Banku Kredytowego w Paryżu Maurycy Lewandowski. Delegatem generalnym mianowano z kolei dyrektora Biura Propagandy przy Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową Jana Rozwadowskiego, a funkcję sekretarza generalnego objął dyrektor Związku Inicjatyw w Paryżu André Ménabréa³⁶.

Wśród członków stowarzyszenia udało się zgromadzić działaczom takie postaci życia naukowego, ekonomicznego i politycznego z Polski i Francji, jak: Georges Bienaimé, Georges Blondel (profesor l'École des sciences politiques oraz l'École des sciences commerciales), Jan Czekanowski (profesor antropologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie), Étienne Fournol (sekretarz generalny komisji parlamentarnej ds. działalności za granicą i dziennikarz „Le Temps”), Antoni Górski (profesor prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego), Henri Grappin (publicysta), Georges Lacour-Gayet, Charles Laurent (przewodniczący Związku Przemysłu Hutniczego i Górniczego), Marius-Ary Leblond, André Lichtenberger (obaj publicyści), Stanisław Patek (pierwszy poseł Rzeczypospolitej w Czechosłowacji i minister spraw zagranicznych), Erazm Piltz (przedstawiciel KNP przy rządzie francuskim, poseł Rzeczypospolitej w Paryżu, Belgradzie i Pradze

34 Tamże, Statuts de l'Association France-Pologne, k. 2, s. 4–7.

35 *Polska-Francja...*, s. 347.

36 AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, Association France-Pologne, k. 8–10.

oraz podsekretarz stanu w MSZ), Eugeniusz Romer (profesor geografii Uniwersytetu Jana Kazimierza), Fortunat Strowski (profesor literatury francuskiej na Sorbonie), Józef Wielowieyski (doradca Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową), Kazimierz Woźnicki (dyrektor l'Agence polonaise de presse).

W skład komitetu honorowego wchodziły zaś takie znakomite postaci życia kulturalnego, politycznego i wojskowego Francji, jak: gen. Louis Archinard (szef Polsko-Francuskiej Misji Wojskowej), Louis Barthou (minister spraw zagranicznych, minister wojny oraz minister sprawiedliwości), gen. Édouard Castelnau (szef Sztabu w czasie pierwszej wojny światowej i wydawca „L'Echo de Paris”), Paul Deschanel (jedenasty prezydent Francji od lutego do września 1920 r.), Louis Marin (minister regionów odzyskanych, minister pracy i przewodniczący grupy parlamentarnej Les Amis de la Pologne)³⁷, a także André Tardieu (dziennikarz „Le Figaro” i „Le Temps” oraz przewodniczący Rady Ministrów od lutego do maja 1932 r.). Polskę w komitecie honorowym reprezentowali: Roman Dmowski, Stanisław Grabski oraz gen. Józef Haller³⁸.

Od momentu ukonstytuowania się towarzystwo France-Pologne z ogromnym zaangażowaniem realizowało wyznaczone cele zbliżania relacji polsko-francuskich i budowania pozytywnego wizerunku Polski. Zadania dotyczące relacji naukowych omawiane były podczas spotkań, którym przewodniczył prof. Strowski. W kwestiach gospodarczych definiowano je natomiast na zebraniach kierowanych przez Tirmana. Wśród prelegentów, którzy z ramienia France-Pologne na przełomie 1918 i 1919 r. wzięli udział w konferencjach i odczytach w Paryżu i na prowincji, należy wymienić prof. Fortunata Strowskiego, Georges'a Bienaimégo, Andrégo Ménabréę, Paula Cazina i Henrieo Grappina. Odczytom towarzyszyły projekcje filmów i pokazy przygotowane przez Maison Gaumont³⁹.

37 Więcej o działalności Louisa Marina zob. m.in.: M. Nossowska, *O Francuzce...*; M. Pasztor, *Słabnące lobby...*, s. 47–62.

38 AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, Association France-Pologne, k. 10.

39 Tamże, Association France-Pologne, 10 XII 1919, k. 11–12. Zarówno Cazin, jak i Grappin byli w latach trzydziestych stypendystami polskiego rządu. W czasie pobytu w Polsce w roku akademickim 1931/1932 Cazin obronił pracę doktorską na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Wydarzenie to – ważne w świecie naukowym i kulturalnym Polski i Francji – wywołało niemałe zainteresowanie francuskiej opinii publicznej. Uznawany nad Sekwaną za najlepszego francuskiego polonistę, po uzyskaniu

Przez trzy miesiące 1919 r. France-Pologne rozpropagowało we Francji 3,5 tys. publikacji i broszur, 6 tys. kartek pocztowych, 4 tys. broszur propagandowych i 100 map. Wśród firmowanych przez towarzystwo publikacji należy wymienić *La Pologne renaît* i *Comment se renseigner sur la Pologne* autorstwa Rosy Bailly⁴⁰. By uczcić odzyskanie przez Polskę niepodległości, w listopadzie 1919 r. wyszło ono z inicjatywą zorganizowania mogącego stanowić „*un excellent début pour la propagande*” dnia polskiego, w którym mieliby wziąć udział francuscy nauczyciele i wykładowcy⁴¹.

Subwencionowanie France-Pologne i współpraca z Les Amis de la Pologne (1919–1926)

Budżet na działalność France-Pologne obliczony został na 720 tys. fr. rocznie, a polski rząd miał zadeklarować na ten cel 600 tys. fr. (1,8 tys. marek)⁴². Wiadomo, że w 1919 r., po rekomendacji szefa Biura Propagandy KNP Stanisława Strońskiego, Poselstwo Rzeczypospolitej wypłacało stowarzyszeniu na działania w zakresie promocji sprawy polskiej 25 tys. fr. rocznie. Zaznaczono jednak, że środki te przeznaczone są wyłącznie na polskie działania propagandowe we Francji, a ich bezpośrednim odbiorcą jest KNP w Paryżu⁴³. W 1921 r. subwencja ta wynosiła 1,6 tys. fr. miesięcznie (1 tys. fr. na cele stowarzyszenia i 600 fr. na pensję dla sekretarza), czyli ok. 19 tys. fr. rocznie⁴⁴.

stopnia doktora typowany był do objęcia katedry polskiej na Sorbonie, ale ostatecznie tak się nie stało. M. Willaume, *Stypendyści-Francuzi...*, s. 85–87; B. Jaczewski, *Działalność...*, s. 318–319. Maison Gaumont to utworzone w 1895 r. we Francji najstarsze na świecie przedsiębiorstwo kinematograficzne. Zajmowało się produkcją sprzętu fotograficznego i filmowego oraz produkcją i dystrybucją filmów.

- 40 AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, Association France-Pologne, 10 XII 1919, k. 11–12.
- 41 AAN, CAP, sygn. 1/127, [Projekt wprowadzenia we Francji „Dnia polskiego”] dla uczczenia odzyskania przez Polskę niepodległości i dla uczczenia pamięci Polaków poległych w wojnach [...] i w I wojnie światowej po stronie Francji, itd., k. 3.
- 42 AAN, MSZ, sygn. 3971 (mf. B-20193), [Notatka służbowa], b.d., k. 2.
- 43 AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, Note de M. Laroche, Comité France-Pologne, 27 XII 1919, k. 23; tamże, Pralon, Télégramme à l'arrivée n° 7, Varsovie, 5 I 1920, k. 25–26; tamże, Pralon, Télégramme à l'arrivée n° 8, Varsovie, 5 I 1920, k. 27.
- 44 AAN, MSZ, sygn. 3971 (mf. B-20193), Pismo posła Rzeczypospolitej Polskiej w Paryżu Maurycego Zamoyskiego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w sprawie „Les Amis de la Pologne”, Paryż, 9 XI 1921, k. 19.

Niezwykle energiczne działania podjęte zostały przez Montforta wspólnie ze stowarzyszeniem Les Amis de la Pologne w okresie batalii Polski o przyłączenie Górnego Śląska⁴⁵. On sam opublikował w 1921 r. wiele artykułów poświęconych kwestii tego górniczego regionu i prawa Polski do jego posiadania (głównie dla francuskiej prasy regionalnej). Podkreślał w nich historyczne prawo Polski do Górnego Śląska i informował, że zamieszkiwała go w większości ludność polskiego pochodzenia. Najczęstszym argumentem było jednak podkreślanie, że włączenie tego regionu w granice Rzeczypospolitej przyniesie realne korzyści gospodarcze i wzrost bezpieczeństwa międzynarodowego. Montfort zaznaczał, że eksploatacja tamtejszych kopalń pozwoli Polsce odbudować jej gospodarkę, a Francji przyniesie korzyści z racji funkcjonowania polsko-francuskich koncernów, a tym samym możliwości wydobycia i eksportu węgla. Ponadto obalał funkcjonujące we francuskiej opinii publicznej poglądy, jakoby przyłączenie tego regionu do Niemiec pozwoliło na szybsze wywiązanie się przez to państwo z reparacji wojennych⁴⁶. Oceny te były zresztą zgodne z ówczesną linią polityczną Paryża wobec Berlina. Włączenie regionu górnośląskiego w granice Polski było warunkiem rozbrojenia Niemiec, które od 1915 r. lokowały tam przemysł wojenny. Wiązało się to również z utrzymaniem kontroli ekonomicznej nad zagłębiem węglowym przez Francję. Montfort poruszał także sprawy Gdańska, zajęcia Wilna, konfliktu z Czechosłowacją o Śląsk Cieszyński oraz polsko-ukraińskiej wojny w Galicji Wschodniej, ale nie budziły one takiego zainteresowania Francuzów, jak zagadnienie

45 AAN, KNP, sygn. 366, Sprawozdanie Wydziału Prasowego Deleg[acji] Pok[ojowej] za czas od 8 do 14 VI 1919 r., Paryż, 18 VI 1919, k. 29–30; tamże, Sprawozdanie Wydziału Prasowego Deleg[acji] Pok[ojowej] za czas od 15 do 21 VI 1919 r., Paryż, 28 VI 1919, k. 31–32. O działalności Les Amis de la Pologne na rzecz przyłączenia Górnego Śląska do Polski zob. m.in.: T. Kulak, *Przyczynek do studiów nad zaangażowaniem czynników francuskich w plebiscycie na Górnym Śląsku. Sprawa Towarzystwa „Les Amis de la Pologne”, [w:] Powstania Śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą. Materiały z sesji naukowej historyków powstań śląskich i plebiscytu zorganizowanej w dniach 24–25 kwietnia 1991 r. w Bytomiu oraz na Górze św. Anny*, Wydawnictwo Muzeum Górnośląskiego, Bytom 1993, s. 185–193; M. Nossowska, *Żeby widzieli nas pięknie... Propagandowy obraz II RP w „Bulletin »Les Amis de la Pologne«, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2010, vol. 65, z. 2, s. 163.*

46 M. Pasztor, *O polsko-francuskiej...*, s. 186–187.

Górnego Śląska⁴⁷. Wynikało to ze strategii francuskiej polityki, która kierowała się bezpieczeństwem kraju i obawą przed niemieckim rewanżyzmem. W przypadku konfliktu o Śląsk Cieszyński rosły obawy, że przedłużający się spór może wepchnąć Czechosłowację w orbitę wpływów niemieckich, co skłaniało Paryż do wywarcia presji na Warszawę, mimo że uznawał słuszność granic etnograficznych⁴⁸.

Wyraźny patronat, jakim Poselstwo RP objęło France-Pologne, stał się jedną z przyczyn poważnych sporów z Rosą Bailly (m.in. finansowych). Zarzucała ona towarzystwu przypisywanie sobie osiągnięć Les Amis de la Pologne, co umniejszało rolę tej organizacji w oczach Poselstwa, a to przekładało się na wysokość subwencji. Wskutek zarzutów Bailly wobec France-Pologne pojawiły się propozycje zmniejszenia subwencji dla jej stowarzyszenia⁴⁹. Ostry konflikt obu organizacji zakończyła wypowiedź Les Amis de la Pologne z siedziby przy rue de Poitiers, „ze szkodą dla propagowania polskich interesów”⁵⁰. Co więcej, wiązało się to „z pozostawieniem wszelkich dawnych subwencji”⁵¹.

Mimo tak poważnego sporu ścisła współpraca Montforta z Bailly trwała do połowy lat dwudziestych. To spod jego pióra wychodziły publikowane na łamach biuletynu „Les Amis de la Pologne” kroniki tygodniowe i artykuły o sytuacji nad Wisłą. W 1923 r., kiedy wyjechał na rok do Polski jako korespondent „Le Temps”, na prośbę Bailly został tam przedstawicielem

47 Zob. m.in.: H. de Montfort, *La Pologne sur la côte de la Baltique*, „Les Amis de la Pologne” 1921, n° 19, s. 227; tenże, *La question de Wilno. La barrière ou le pont?*, „Les Amis de la Pologne” 1921, n° 20, s. 343; tenże, *L'inexistence des prétentions lituanien sur Wilno*, „Les Amis de la Pologne” 1922, n° 2, s. 19; tenże, *L'Autonomie de la Galicie orientale*, „Les Amis de la Pologne” 1922, n° 22, s. 292–293. Por. M. Nossowska, *Żeby widzieli...*, s. 163–164.

48 J. Łaptos, W. Rojek, *Zagadnienie Śląska Cieszyńskiego w oczach francuskiej opinii publicznej 1919–1920*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej” 1995, t. 3, s. 78–80, 86–87.

49 Według ustaleń Małgorzaty Nossowskiej i Marii Pasztor źródłem rywalizacji o prestiż między stowarzyszeniami były dyktatorskie zapędy Bailly oraz jej skłonność do szczególnego podkreślania zasług Les Amis de la Pologne. M. Nossowska, *AMPOL...*, s. 158; M. Pasztor, *O polsko-francuskiej...*, s. 179.

50 M. Nossowska, *O Francuzce...*, s. 88–94; M. Pasztor, *O polsko-francuskiej...*, s. 179.

51 AAN, MSZ, sygn. 3971 (mf. B-20193), Pismo posła Rzeczypospolitej Polskiej w Paryżu Maurycego Zamoyskiego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w sprawie „Les Amis de la Pologne”, Paryż, 9 XI 1921, k. 18.

Les Amis de la Pologne. W 1926 r. jednak ich drogi z trudnych do ustalenia przyczyn rozeszły się w burzliwy sposób⁵².

Z pewnością narastający konflikt między Montfortem a Bailly robił złe wrażenie w obu stolicach. Zdecydowano więc w nich o zmniejszeniu subwencji, zwłaszcza że Poselstwo Francji w Warszawie rekomendowało zachowanie ostrożności w wydatkowaniu pieniędzy na cele statutowe dopiero co ukonstytuowanego France-Pologne. W grudniu 1919 r. we francuskim MSZ interweniował w tej sprawie prezes Noulens, pełniący w tym okresie funkcję ministra rolnictwa⁵³. Jak wynika z telegramu nadzwyczajnego wysłannika i ministra pełnomocnego Francji w niepodległej Polsce Eugène'a Pralona oraz noty ówczesnego zastępcy departamentu Europa w MSZ Francji Jules'a Laroche'a, rekomendowali oni przyznanie stowarzyszeniu subwencji, podkreślając, że wektor aktywności France-Pologne nie może być kierowany tylko nad Sekwanę, ale również nad Wisłę, by budować tam zbliżenie polsko-francuskie i promować kulturę Francji⁵⁴.

Z drugiej strony Pralon zalecał przezorność w przyznawaniu subwencji takim inicjatywom, jak stowarzyszenia dwustronne. Obawiał się, że mogą nie spełnić pokładanych w nich nadziei, podobnie jak towarzystwa polsko-angielskie, polsko-amerykańskie i polsko-włoskie, które bez realnej siedziby ani konkretnych programów nie przyciągnęły do współpracy osobistości ze środowisk naukowych. Nie mogą jeszcze ocenić rezultatów pracy France-Pologne, a jednocześnie uwzględniając obawę, że w oczach Polaków działania stowarzyszenia zostaną uznane za stroniczne, Pralon proponował roztropne wsparcie finansowe dla inicjatywy France-Pologne poprzez funkcjonujące już Chambre de commerce franco-polonaise oraz szkołę francuską, których aktywność przyniosła „des résultats très satisfaisants”. Sugerował, by dopiero w momencie zintensyfikowania i poszerzenia działań stowarzyszenia zwiększyć subwencję „aux efforts de M[onsieur] Noulens et de ses collaborateurs, l'efficacité qu'ils méritent”⁵⁵.

52 M. Nossowska, *O Francuzce...*, s. 99, 120; też, *AMPOL...*, s. 158; M. Willaume, *Stypendyści-Francuzi...*, s. 85.

53 W piśmie do MSZ Noulens zauważał: „Un nouveau retard dans le versement des subsides français risque de produire un très mauvais effet, après le geste de générosité du Président Paderewski”. AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, J. Noulens, Note pour le Ministre des Affaires Étrangères, Paris, 12 XII 1919, k. 16.

54 Tamże, Télégramme à l'Arrivée, n° 462, Varsovie, 24 XII 1919, k. 20; tamże, Note de M. Laroche, Comité France-Pologne, 27 XII 1919, k. 23.

55 Tamże, Télégramme à l'arrivée, n° 462, Varsovie, 24 XII 1919, k. 20.

Nie bez znaczenia była również konkluzja Pralona, który odnosząc się do działań propagandowych związanego z KNP France-Pologne, stwierdzał, że stowarzyszenie nie ma dobrych notowań w środowiskach, które nie sympatyzują z rządzącym Bloc national, a jednocześnie nie można ich uznać za marginalne na francuskiej scenie politycznej. Polskiej stronie zarzucał natomiast, że nie zamierzała wypłacać stowarzyszeniu regularnej miesięcznej subwencji. Ostatecznie naciski Pralona doprowadziły do wyasygnowania przez Warszawę jednorazowej sumy 50 tys. marek polskich. Tymczasem odbiór przelewu bankowego pokwitowany został przez niejakiego p. Kiltynowicza, który reprezentował „komitet polsko-francuski”. Ministerstwo Finansów obiecało Pralonowi sprawdzić, czy na przelewie bankowym, który KNP musiał dostarczyć resortowi, nie będzie wpisana inna dotacja niż na stowarzyszenie France-Pologne⁵⁶. Obawy były na tyle poważne, że francuski rząd wstrzymywał wypłacanie dotacji, gdy tylko otrzymał wiadomość, że odbiorcą polskiej subwencji nie było bezpośrednio France-Pologne, lecz KNP, którego program ideowo-społeczny miał charakter prawicowy⁵⁷.

Pomimo wyjaśnień Noulensa w sprawie okoliczności przelewu Paryż wstrzymywał wypłatę subwencji jeszcze na początku 1920 r.⁵⁸ Noulens skierował do przewodniczącego Rady i ministra spraw zagranicznych Francji pismo, w którym podkreślał, że stowarzyszenie ma charakter otwarty, a jego działania cieszą się poparciem „aux représentants des divers groupements politiques de la Pologne”, np. przedstawiciela Józefa Piłsudskiego na Konferencję Pokojową w Paryżu i późniejszego ministra spraw zagranicznych Stanisława Patka, polityka endecji i ówczesnego ministra finansów Władysława Grabskiego czy posła RP na Konferencję Pokojową w Paryżu hr. Maurycego Zamoyskiego. Ponadto zaznaczał, że stowarzyszenie „est parfaitement connu des [membres] du [gouvernement polonais] et considéré par lui comme un auxiliaire précieux pour le développement des relations

56 Tamże, Télégramme à l'arrivée, n° 461, Varsovie, 24 XII 1919, k. 18–19.

57 Tamże, J. Noulens à Monsieur le Président du Conseil, Ministre des Affaires Étrangères [à] Paris, Paris, 6 II 1920, k. 32.

58 Tamże, k. 31–32. Noulens błędnie podaje, że polski rząd wypłacił stowarzyszeniu miesięczną subwencję w wysokości 15 tys. fr. AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, J. Noulens à Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères, 13 IX 1919, k. 41.

*entre les deux pays*⁵⁹. Ostatecznie – w okresie zaostrzonego konfliktu między stowarzyszeniami – rząd polski zgodził się wypłacić dotację w wysokości 10 tys. fr. (ok. 1 tys. fr. miesięcznie) i o taką samą France-Pologne zwracało się do administracji Quai d'Orsay. Rząd francuski zgodził się jednak przekazać jedynie 5 tys. fr., a interwencje Noulensa zdały się na nic⁶⁰.

Zaangażowanie France-Pologne w polsko-francuską współpracę naukową

Dla środowiska naukowego niezwykle istotną okazała się działalność France-Pologne w zakresie wymiany stypendialnej na poziomie szkół wyższych i licealnych. Rozpoczęto ją w 1920 r., kiedy Przedstawicielstwo Francji w Warszawie otrzymało z Quai-d'Orsay dotację w wysokości 100 tys. fr. „na stypendia dla studentów Polaków pragnących kształcić się w wyższych szkołach francuskich”. Zadaniem France-Pologne było opiekowanie się we Francji stypendystami znad Wisły⁶¹. Z powodu trwającej wojny polsko-bolszewickiej Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie (MWRiOP) zobowiązało się do przesłania listy kandydatów w terminie późniejszym, kiedy „wyższe zakłady naukowe będą mogły być uruchomione, [a] młodzież z frontu zostanie odwołana”⁶². Listy polskich stypendystów tworzone były od października 1920 r., a jako pierwsi zgłoszeni zostali absolwenci Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim.

59 Tamże, J. Noulens à Monsieur le Président du Conseil, Ministre des Affaires Étrangères [à] Paris, Paris, 6 II 1920, k. 31.

60 W adnotacji napisano: „Subvention de 1000 fr par mois, pendant 5 mois (soit 5000 fr au total) à titre d'essai. 13 févr.” Tamże, Note pour le Chef du Cabinet et du Personnel, Paris, 10 II 1920, k. 35; tamże, J. Noulens à Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères, 13 IX 1919, k. 41.

61 AAN, MSZ, sygn. 3903 (mf. B-20125), Oryginał telegramu szyfrowego przychodzącego od hr. Zamoyskiego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Paryż, 27 IX 1920, k. 2; tamże, Lettre: Ministère des Affaires Étrangères, Direction des Affaires politiques et commerciales, Service des Œuvres françaises à l'Étranger à Monsieur Ménabréa, secrétaire général de l'Association France-Pologne, Paris, 23 XI 1920, k. 43–44; M. Willaume, *Polska obecność...*, s. 114; też, *Humaniści polscy nad Sekwaną w latach 1919–1939. O polsko-francuskich kontaktach w dziedzinie nauk humanistycznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1989, s. 40–67.

62 AAN, MSZ, sygn. 3903 (mf. B-20125), Pismo MWRiOP do MSZ w sprawie ofiary Komitetu France-Pologne na stypendia dla młodzieży polskiej, 13 X 1920, k. 7.

MSZ prosiło ponadto o uwzględnienie stypendiów dla dwóch osób służących w Wojsku Polskim⁶³. W tym samym roku ze stypendiów skorzystali także studenci i absolwenci Wydziału Filozoficznego i Matematycznego UJ oraz Politechniki Lwowskiej, a także absolwenci kierunków humanistycznych (historii, literatury, filologii romańskiej) z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Poznańskiego i Uniwersytetu Wileńskiego⁶⁴. Ze strony polskiej kwestie stypendiów dla absolwentów uczelni wyższych i licealistów nadzorował delegat ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do spraw naukowych na Francję Zygmunt Lubicz-Zaleski⁶⁵.

Jeżeli chodzi o stypendia francuskiego rządu dla licealistów, to początek współpracy w tym zakresie z Liceum Henriego Poincarégo w Nancy datuje się na 1921 r., kiedy do Polski przyjechał delegat francuskiego Ministerstwa Oświaty i profesor literatury francuskiej na Sorbonie Fortunat Strowski. Regulacje w tej sprawie podpisane zostały trochę później, w ramach ustawy o wzajemnych kontaktach kulturalnych – w Paryżu w 1922 r., a w Warszawie w 1923. Artykuł 13 tego dokumentu stanowił o powołaniu podkomisji odpowiedzialnych za prowadzenie wymiany stypendialnej⁶⁶. Jak wynika z korespondencji, dotacje w wysokości 10 tys. fr. przyznały na ten cel rządy Polski i Francji, miasto Nancy oraz Izba Handlowa Lotaryńska⁶⁷.

63 Tamże, Pismo prodziekana Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego do Magnificencji Pana Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Kraków, 26 X 1920, k. 10.

64 Tamże, Pismo MWRiOP do MSZ w Warszawie (na ręce dr. Stefana Dąbrowskiego wiceministra MSZ w Warszawie), Warszawa, 17 XI 1920, k. 21–22; tamże, Pismo MWRiOP do MSZ w Warszawie (na ręce dr. Stefana Dąbrowskiego wiceministra MSZ w Warszawie), Warszawa, 12 XI 1920, k. 24–25; M. Willaume, *Polska obecność...*, s. 119.

65 Według Bohdana Jaczewskiego pełnił tę funkcję od grudnia 1926 r., z kolei Małgorzata Willaume ustaliła, że powołano go na to stanowisko w 1924 r. B. Jaczewski, *Działalność...*, s. 316; M. Willaume, *Wstęp*, [w:] *Zygmunt Lubicz-Zaleski, Dziennik nieciągly 1904–1925*, oprac. M. Willaume, Polskie Towarzystwo Historyczno-Literackie „Lodart”, Łódź–Paryż 1998, s. 11.

66 AAN, MSZ, sygn. 3903 (mf. B-20125), Pismo Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych (na ręce wiceministra Dąbrowskiego), [Warszawa], 15 IV 1921, k. 78–79; M. Willaume, *Stypendyści-Francuzi...*, s. 83; też, *Polska obecność...*, s. 125–126.

67 AAN, MSZ, sygn. 3903 (mf. B-20125), Pismo [Dojakowskiego] do [MSZ w Warszawie], 22 IV [1921], k. 82–83.

Wiadomo, że w latach 1931–1932 roczne wsparcie ze strony MWRiOP wynosiło 35 362 fr., co pozwalało na pełne miesięczne utrzymanie około pięciu stypendystów, zakwaterowanie ich w internacie i wypłacenie im miesięcznej pensji stypendialnej 1,5 tys. fr.⁶⁸ W kolejnym roku polska strona zmniejszyła wsparcie finansowe do 23 598 fr.⁶⁹ Współfinansowanie stypendiów leżało również w gestii Quai d'Orsay, które w 1931 r. wyasygnowało na ten cel sumę 6 tys. fr. (mniejszą niż obiecane kilka miesięcy wcześniej 10 tys. fr.)⁷⁰. W skierowanym do Ménabréi piśmie od podlegającej francuskiemu MSZ Sekcji Szkół w Departamencie Prac Francuskich za Granicą czytamy jednak, że w 1933 r. „trudna sytuacja finansowa zmusiła ministerstwo do szukania oszczędności” i Quai d'Orsay odmówiło dalszego współfinansowania stypendiów polskim licealistom. Ostatnia kwota 3 tys. fr. wypłacona została stowarzyszeniu w marcu 1933 r.⁷¹ W dostępnych źródłach brakuje informacji, gdzie Lubicz-Zaleski wystarał się o kolejne subwencje na te cele⁷².

France-Pologne bynajmniej nie ograniczało się w budowaniu pozytywnych relacji polsko-francuskich do wymiany uniwersyteckiej. Kwestie gospodarcze przybliżał polskiej opinii publicznej wydawany od września 1919 r. tygodnik „Bulletin hebdomadaire d'information sur la vie économique française”. Aktualne wiadomości ekonomiczne w języku francuskim zajmowały od ośmiu do dwunastu stron, a kierowane były do pionów administracyjnych i rządowych oraz przedsiębiorców w Polsce. Taką samą rolę pełnił wydawany od grudnia 1919 r. „Bulletin d'information sur

68 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4888, Lettre: Le Proviseur du Lycée Henri Poincaré à Nancy à Monsieur le Secrétaire général de l'Association France-Pologne à Paris, 1 II 1932, b.p.

69 Tamże.

70 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4888, Lettre: [André Ménabréa] le secrétaire général à Monsieur Proviseur du Lycée Henri-Poincaré à Nancy, Paris, 9 XII 1931, b.p.; tamże, Lettre: [André Ménabréa] le secrétaire général à Monsieur Proviseur du Lycée Henri-Poincaré à Nancy, Paris, 3 XII 1931, b.p.; tamże, Lettre à Monsieur Marx, Service des Œuvres Françaises à l'Étranger, Paris, 24 VI 1931, b.p.

71 Tamże, Lettre: G. Pila Le Ministère Plénipotentiaire Chef du Service des Œuvres Française à l'Étranger à Monsieur Ménabréa Secrétaire Général de l'Association France-Pologne, Paris, 30 III 1933, b.p.

72 Tamże, Lettre: Zygmunt Lubicz-Zaleski à Monsieur André Ménabréa secrétaire général de l'Association France-Pologne, Paris, 19 V 1933, b.p.

la vie économique polonaise”. Zaletą stowarzyszenia i wydawanych pod jego auspicjami biuletynów było posiadanie specjalistów z zakresu prawa i ekonomii, a także komitetu redakcyjnego, w skład którego wchodził m.in. specjalista prawa cywilnego prof. Karol Lutostański oraz prezes Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, historyk prof. Jan Karol Kochanowski⁷³.

Ważnym obszarem działalności France-Pologne było publikowanie dla francuskiej opinii publicznej przeglądów, w których poruszane były kwestie środkowoeuropejskie. Pierwszy numer „La Revue de l’Est Européen” ukazał się w grudniu 1919 r. z przedmową Noulensa. Jak wynika z dokumentów stowarzyszenia, zamieszczono w nim m.in. artykuły dotyczące kwestii polskiej i ukraińskiej (*La Pologne à l’Est de l’Europe, l’Ukraine*), koncepcji Międzymorza (*Entre la Baltique et la Mer Noire*), a także kronikę wydarzeń politycznych, ekonomicznych, literackich i francuskich przygotowaną m.in. przez Grappina, Cazina i Ménabréę⁷⁴. „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique” ukazywał się z kolei od 1920 do 1934 r. jako główny organ prasowy stowarzyszenia wydawany przez Francusko-Polską Izbę Handlową w Paryżu. Na czele redakcji stanął paryski korespondent „Gazety Warszawskiej” i „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” Kazimierz Smogorzewski. W piśmie poruszano istotne problemy z życia politycznego, naukowego i kulturalnego Polski oraz Francji. Wśród autorów należy wymienić: Georges’a Bienaimégo, Henriego Grappina, Aleksandra Merlota, Henriego de Montforta, Kazimierza Woźnickiego, a także profesorów: Jana Czekanowskiego, Eugeniusza Romera oraz Tadeusza Czeżowskiego⁷⁵.

73 AMAE, Série Europe 1918–1940, Pologne, sygn. 287, Association France-Pologne, k. 13. W moc oddziaływania wydawanych w Warszawie polsko-francuskich periodyków ekonomicznych powątpiewał Eugène Pralon. Skupiały one co prawda m.in. profesorów, ekonomistów i pisarzy, ale nie były szerzej znane polskim czytelnikom. Tamże, Télégramme à l’arrivée, n° 461, Varsovie, 24 XII 1919, k. 18–19.

74 Tamże, Association France-Pologne, 10 XII 1919, k. 12–13. Po ukazaniu się pierwszego numeru „La Revue de l’Est Européen” pismo zostało zawieszona, a zastąpiły je dwa tytuły – „Bulletin hebdomadaire d’information sur la vie économique française” oraz „Bulletin d’information sur la vie économique polonaise”. Tamże, [Annexe à la lettre de la Prefecture de Police du 2 février 1920], k. 29.

75 *Polska–Francja...*, 43. Zob. m.in. „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1–15 VI 1929: <https://argonnaute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].

Powołanie Association France-Pologne de Lyon et du Sud-Est

Aby skuteczniej budować pozytywny wizerunek Polski w oczach francuskich elit także poza Paryżem, stowarzyszenie utworzyło w Lyonie filię pod nazwą Association France-Pologne de Lyon et du Sud-Est. Druga filia France-Pologne powstała w Montpellier, z inicjatywy lokalnego Stowarzyszenia Studentów Polskich. Pierwsze zebranie tej ostatniej odbyło się w maju 1927 r.⁷⁶ Region południowo-wschodniej Francji wybrano nieprzypadkowo – w Lyonie i Marsylii prężnie działały bowiem lokalne komitety stowarzyszenia Les Amis de la Pologne. Nie bez znaczenia było również poparcie udzielane propolskiej działalności przez Édouarda Herriota – mera Lyonu, a także ministra spraw zagranicznych i wicepremiera w rządach Aristide'a Brianda i Gastona Doumergue'a – który w nagłaśnianie niepodległości Polski zaangażowany był od 1916 r.⁷⁷

Stowarzyszenie z siedzibą w Lyonie działało na podstawie własnego statutu, z tą różnicą, że w komitecie honorowym zasiadły tam osoby związane z regionem południowej Francji. Honorowymi przewodniczącymi stowarzyszenia zostali Herriot i Noulens, a także osoby zasiadające na stanowiskach prefekta departamentu Rodan, przewodniczącego Izby Handlowej z siedzibą w Lyonie, ambasadora Polski we Francji oraz konsula polskiego w Lyonie. Przewodniczącym Rady był adwokat i deputowany Union républicain z departamentu Rodan Antoine Sallès, a jego zastępcami zostali profesor Akademii Medycznej w Lyonie Paul Courmont i radca handlowy Lucien Mizgier. Funkcję sekretarza pełnił publicysta i członek Akademii w Lyonie Martin Bassé, a skarbnika – Lucien Franc ze stowarzyszenia zarządzania finansowego i lyońskiego Banku Veuve Guérin et fils. W skład stowarzyszenia wchodził przedstawiciele uczelni, szkół oraz palestry adwokackiej departamentu Rodan⁷⁸.

76 AAN, Konsulat RP w Marsylii, sygn. 570, Pismo Stowarzyszenia Studentów Polskich w Montpellier do konsula RP w Marsylii, 15 V 1927, k. 1–2.

77 Tamże, MSZ, sygn. 3972 (mf. B-20195), [Lettre de Monsieur Herriot], Lyon, 16 IV 1931, k. 7; M. Pasztor, *O polsko-francuskiej...*, s. 181–183; W. Śladkowski, *Opinia publiczna we Francji wobec planów państw centralnych rozwiązania kwestii polskiej (styczeń–listopad 1916)*, „Rocznik Lubelski” 1972, t. 15, s. 202–213.

78 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4489, Association France-Pologne de Lyon et du Sud-Est, Extrait des statuts, b.p.

Tymczasem działalność France-Pologne de Lyon et du Sud-Est spotykała się z krytyką ze strony polskiego konsulatu. Członkom stowarzyszenia (głównie Mizgierowi i Sallèsowi) zarzucano brak większej aktywności na rzecz promowania Polski i ograniczenie się do pisania ledwie dwóch artykułów i wygłoszenia jednego odczytu rocznie. Mizgierowi wytykano także, że „traktował swoje stanowisko raczej jako godność towarzyską, która umożliwiała mu kontakt z Ambasadą w Paryżu”⁷⁹.

Słabnąca aktywność France-Pologne i France-Pologne de Lyon et du Sud-Est (1924–1933)

Brak zainteresowania działalnością France-Pologne nad Sekwaną zaczął być odczuwany w 1924 r. 11 maja do władzy we Francji doszedł Cartel des gauches, a polityka Aristide’a Brianda, zamiast układów bilateralnych preferowała koncepcje zbiorowego bezpieczeństwa i zbliżenie z Berlinem, czego dowodem były francusko-niemieckie rozmowy w Thoiry 17 września 1926 r.⁸⁰ Według Ambadora RP w Paryżu Alfreda Chłapowskiego na wagę opinii publicznej w Polsce odnośnie do zbliżenia Francji z Niemcami zwracał uwagę francuskiemu rządowi ambasador Jules Laroche⁸¹.

Zarówno dla Les Amis de la Pologne⁸², jak i France-Pologne zmiana układu sił w Zgromadzeniu Narodowym przełożyła się na kwotę subwencji ze strony Francji. Skutkowało to również coraz mniejszą intensywnością polsko-francuskich kontaktów kulturalno-naukowych.

Od 1925 r., po powołaniu filii France-Pologne na południu Francji, polsko-francuskie odczyty, koncerty i konferencje oraz przyjęcia delegacji polskich parlamentarzystów organizowane były również w Lyonie.

79 AAN, MSZ, sygn. 7096 (mf. B-23432), Raport propagandowy za rok 1934 konsula Wacława Czosnowskiego, 11 XII 1934, k. 28.

80 M. Pasztor, *Polska w oczach...*, s. 34; G.-H. Soutou, *L’alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s’en débarasser*, „Revue d’histoire diplomatique” 1981, n° 2–4, s. 305–311. O zmianie kursu polityki Francji wobec Polski zob. m.in.: M. Pasztor, *Polska propaganda...*; też, *Słabnące lobby...*; też, *Sprawy polskie w korespondencji dyplomatycznej francuskich kół wojskowych w latach 1926–1932*, „Dzieje Najnowsze” 1994, nr 4, s. 41–60.

81 AAN, MSZ, sygn. 3791 (mf. B-20012), Pismo ambasadora RP Alfreda Chłapowskiego do ministra spraw zagranicznych w Warszawie w sprawie stosunków polsko-francuskich, Paryż, 4 XII 1926, k. 1.

82 M. Nossowska, *O Francuzce...*, s. 97–98; M. Pasztor, *Słabnące lobby...*, s. 53–59.

Z zachowanych dokumentów wynika, że zasługą tamtejszego komitetu regionalnego było powołanie we współpracy z Chambre de commerce filii stowarzyszenia przy Instytucie Francuskim w Warszawie.

France-Pologne de Lyon et du Sud-Est organizowało rokrocznie konferencje poświęcone sprawom polsko-francuskim. W 1929 r. – w którym obchodzono dziesiątą rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości – odbył się na przykład odczyt Sallèsa poświęcony wizycie Noulensa i francuskich parlamentarzystów nad Wisłą, a w 1932 r. – odczyt prezesa Sądu Apelacyjnego w Poznaniu Jana Zakrzewskiego oraz Paula Cazina. Przedstawiciele France-Pologne uczestniczyli w spotkaniach i konferencjach organizowanych podczas poznańskich Targów Międzynarodowych w 1928 r. Z kolei w czasie trwającej od 16 maja do 30 września 1929 r. Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu reprezentowane przez Noulensa France-Pologne de Lyon et du Sud-Est zorganizowało w Instytucie Francuskim w Lyonie konferencję ekonomiczną, na której zaprezentowany został dorobek odrodzonego państwa polskiego⁸³.

W 1929 r. France-Pologne czuwało również nad organizacją zaplanowanego na 28 kwietnia odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza przy Place de l'Alma w prestiżowej VIII dzielnicy Paryża⁸⁴. Data tego wydarzenia nie była przypadkowa, ponieważ w Paryżu trwały wówczas uroczystości związane z dziesiątą rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości.

83 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4489, Activité d'Assoc[iation] F[rance]-Pologne du Lyon, b.p.; AAN, Konsulat RP w Marsylii, sygn. 499, Pismo prezesa Sądu Apelacyjnego w Poznaniu Jana Zakrzewskiego do konsula RP w Marsylii, Poznań, 18 I 1929, k. 175–176; tamże, Pismo konsula RP w Marsylii do Dyrekcji Powszechnej Wystawy Krajowej w 1929 r., 21 I 1929, k. 180.

84 Autorem monumentu jest znany francuski rzeźbiarz, uczeń Paula Rodina – Émile Antoine Bourdelle. Prace związane z jego budową zainicjowano w 1908 r., po powołaniu Komitetu Polsko-Francuskiego, na czele którego stanął syn wieszczki Władysław Mickiewicz, który rozpiisał konkurs. Sfinansowanie budowy możliwe było dzięki wpłatom polskiej emigracji, ale do wybuchu pierwszej wojny światowej Komitet nie zdołał zebrać kwoty umożliwiającej zakończenie prac. A. Łongiewska, *Działalność Komitetu Francusko-Polskiego i Towarzystwa Literacko-Artystycznego w Paryżu w latach 1909–1916 w świetle archiwum Wacława Gąsiorowskiego*, „Rocznik Zakładu Naukowego im. Ossolińskich” 1976, t. 11, s. 138–142, 145–162. Po drugiej wojnie światowej, w związku z przebudową Place de l'Alma i usytuowaniem pod nim tunelu, pomnik przeniesiony został do parku przy Cours Albert I, rozciągającego się od mostu Alma do mostu Aleksandra I.

Odślonięcie statui poprzedził zorganizowany dzień wcześniej wieczór teatralny poświęcony twórczości Mickiewicza. Aktor Comédie-Française Jean Hervé recytował wówczas zgromadzonym w sali Wielkiego Amfiteatru na Sorbonie polskim i francuskim profesorom literatury *Odę do radości*, a także fragmenty *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* oraz *Pana Tadeusza*⁸⁵. Uroczystość odsłonięcia pomnika, oprócz potomków wieszczka⁸⁶, zgromadziła osobistości polskiego i francuskiego życia publicznego. Przyjechali na nią, m.in. marszałkowie Sejmu i Senatu Ignacy Daszyński i Julian Szymański, rektorzy Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Jana Kazimierza, profesorowie Polskiej Akademii Umiejętności oraz uniwersytetów we Lwowie, Wilnie, Krakowie, Poznaniu i Warszawie. Prezydenta Republiki Francuskiej Gastona Doumergue'a reprezentował szef Sztabu Generalnego Francji gen. Henri Alfred Lasson, a ministra spraw zagranicznych Francji – ambasador Republiki w Polsce Jules Laroche. Po zakończeniu ceremonii ambasador Chłapowski wydał uroczystą kolację dla przedstawicieli rządów polskiego i francuskiego. Dwa dni później, 30 kwietnia, bankiet z okazji odsłonięcia pomnika zorganizowała Grupa Parlamentarna Polsko-Francuska, a przybyli na niego deputowani Zgromadzenia Narodowego oraz marszałkowie Sejmu i Senatu. Następnie 1 i 2 maja zorganizowano w Paryżu cykl wykładów polskich i francuskich profesorów, a w Centrum Europejskim odbyła się konferencja pt. „Idea zbliżenia między narodami we współczesnej historii”. Całość obchodów związanych z odsłonięciem pomnika zakończono w dniu święta narodowego Konstytucji 3 maja wmurowaniem w Bibliotece Polskiej w Paryżu tablicy upamiętniającej dziewięćdziesiątą rocznicę jej utworzenia⁸⁷.

Relacja z ceremonii znalazła się w wielu tytułach francuskiej prasy, takich jak „Journal”, „Le Figaro”, „La Victoire”, „L'Action française”, „L'Œuvre”, „Homme libre” czy „L'Echo de Paris”. Podkreślano w nich rolę i znaczenie Mickiewicza w polskiej i francuskiej literaturze, zwracając też uwagę

85 *L'inauguration du monument à la gloire d'Adam Mickiewicz*, „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1–15 VI 1929, s. 193–202: <https://argon.aute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].

86 W wydarzeniu uczestniczyli: syn poety Józef Mickiewicz, wnuczka Maria Mickiewicz oraz prawnuki. Tamże, s. 194.

87 Tamże, s. 194–195, 202–204.

na rangę związków Polski i Francji oraz fakt, że po upadku powstań niepodległościowych w XIX w. kraj nad Sekwaną zawsze był dla polskich emigrantów politycznych *terre d'accueil*⁸⁸.

Uroczystości związane z odsłonięciem pomnika stały się także okazją do wydania edycji dzieł Mickiewicza w języku francuskim bądź publikacji na temat jego twórczości. Henri de Montfort pisał o tym w artykule *Les fêtes en l'honneur de Mickiewicz et les voix de la pensée française*⁸⁹.

Na podstawie materiałów archiwalnych trudno ocenić, czy opisane wyżej uroczystości przyciągnęły uwagę francuskiej opinii publicznej. Fakt, że prezydent i minister spraw zagranicznych Francji nie pojawili się na nich osobiście, a tylko wysłali swoich przedstawicieli, każe jednak zwrócić baczną uwagę na słabnące zainteresowanie współpracą z Polską nad Sekwaną. Należy raczej sądzić, że wydarzenie to zgromadziło wąskie grono Francuzów, którym bliskie były kontakty z Polską.

Spośród innych ważnych wydarzeń z historii Polski France-Pologne zamierzało przybliżyć Francuzom znaczenie zwycięskiej dla polskiego oręża bitwy pod Wiedniem poprzez zorganizowanie uroczystości w sali Wielkiego Amfiteatru Sorbony w jej 250 rocznicę. Stanowcze działania przeciwko tym obchodom podjęła jednak we francuskim MSZ Turcja, argumentując, że scenariusz uroczystości sugeruje, jakoby zwycięstwo pod Wiedniem było nie tylko symbolem triumfu chrześcijaństwa nad islamem, lecz także cywilizacji zachodniochrześcijańskiej nad barbarzyństwem. Dlatego też 2 października, z obawy przed wywołaniem konfliktu dyplomatycznego na linii Paryż–Istambuł, France-Pologne zrezygnowało z organizacji tego wydarzenia⁹⁰.

88 V. Joze, *Revue de la presse française*, „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1–15 VI 1929, s. 217–221: <https://argonnaute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].

89 H. de Montfort, *Les fêtes en l'honneur de Mickiewicz et les voix de la pensée française*, „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1–15 VI 1929, s. 214–216: <https://argonnaute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].

90 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4888, Lettre: [André Ménabréa] le secrétaire général à Monsieur le Marcechal [Hubert] Lyuatey, 18 VII 1933, b.p.; tamże, Lettre: le secrétaire général [André Ménabréa] à Monsieur le Recteur de l'Université de Paris, 2 X 1933. Zorganizowane z inicjatywy Ambasady RP w Paryżu uroczystości upamiętniające rocznicę odsieczy wiedeńskiej odbyły się na prowincji. AAN, Konsulat RP w Marsylii, sygn. 513, Pismo radcy do spraw emigracyjnych

Dogasanie bilateralnej współpracy kulturalnej w latach trzydziestych było odzwierciedleniem stosunków dyplomatycznych między Warszawą a Paryżem. Polska wykazywała coraz mniejsze zainteresowanie współpracą z Małą Ententą, której Francja poświęcała w swoich planach dyplomatycznych sporo uwagi. Kryzys w relacjach dwustronnych, zapoczątkowany nerwową reakcją polskiego rządu na przystąpienie Francji do paktu czterech w 1933 r., pogłębiła dodatkowo podpisana 21 stycznia 1934 r. deklaracja polsko-niemiecka. Wszystko to powodowało wzrost nieprzychylnego nastawienia francuskich kół rządowych i społeczeństwa wobec Polski, a sytuację pogarszała jeszcze niezdolność polskich służb prasowych do złagodzenia wrogich opinii o swoim państwie. Konflikt między France-Pologne i Les Amis de la Pologne, a w ocenie Ambasady także bezczynność tego pierwszego, doprowadziły do „zupelnej bezużyteczności” stowarzyszenia, a w końcu do zamrożenia jego działalności. Ostatni numer „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique” ukazał się, jak już wspomniano, w 1934 r.⁹¹ Na południu kraju wciąż funkcjonowało France-Pologne de Lyon et du Sud-Est, ale zasadniczo zadanie promowania Polski przejęło Les Amis de la Pologne⁹².

Pomimo słabnięcia aktywności France-Pologne działania w zakresie propagowania polskiej kultury i nauki kontynuował Henri de Montfort. Prowadził m.in. cykl wykładów na temat spraw bałtyckich w École des études sociales, Institut de droit comparé oraz Centre d'études de la Révolution française⁹³. Razem z Lubicz-Zaleskim współpracował w ramach

(w zastępstwie za ambasadora) do Konsulatu Generalnego RP w Paryżu, Lille, Konsulatu RP w Lyonie, Marsylii, Strasburgu i Tuluzie, Paryż, 28 VIII 1933, k. 8–9.

- 91 Tamże, MSZ, sygn. 7028 (mf. B-23365), Pismo posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego w Paryżu Anatola Mühlsteina do ministra spraw zagranicznych w Warszawie, Paryż, 8 III 1935, k. 19. Więcej na ten temat zob. m.in. M. Pasztor, *Polska w oczach...*, s. 43–62, 331–332.
- 92 Padły również propozycje utworzenia w miejsce France-Pologne nowego stowarzyszenia, które rozwijałoby „swoją działalność w najwyższych sferach intelektualnych, artystycznych, wojskowych”, a w jego skład weszłyby „czołowe postaci z tych kół”. Nie udało się jednak powołać takiej organizacji przed wybuchem wojny. AAN, MSZ, sygn. 7096 (mf. B-23432), Program pracy propagandowej na rok 1936 Ambasady RP w Paryżu przesłany do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Paryż, 28 II 1936, k. 67–68.
- 93 Tamże, sygn. 7028 (mf. B-23365), Pismo posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego w Paryżu Anatola Mühlsteina do ministra spraw zagranicznych w Warszawie, Paryż, 8 III 1935, k. 19–20.

założonego w 1935 r. przy Bibliotece Polskiej w Paryżu Centre d'études polonaises, którego działalność przyczyniła się do zwiększenia liczby przyznawanych Francuzom stypendiów wakacyjnych w Polsce⁹⁴. Jako sekretarz generalny parlamentarnej Grupy Prawniczej Francusko-Polskiej (Comité juridique franco-polonais) z siedzibą w Paryżu miał również niemałe zasługi w nawiązaniu polsko-francuskich kontaktów akademickich w obszarze prawa. Osiągnięciem Montforta było zjednanie sobie do współpracy znanego adwokata i prezydenta Francji w latach 1920–1924 Alexandre'a Milleranda⁹⁵. Celem działalności Grupy Prawniczej była przede wszystkim wymiana teoretyków i praktyków prawa z obu krajów: adwokatów, prokuratorów, sędziów, studentów i profesorów nauk prawnych, a także organizowanie prelekcji z zakresu prawa na polskich i francuskich uczelniach⁹⁶. Analogiczne stowarzyszenie pod nazwą Grupa Prawnicza Polsko-Francuska działało w Warszawie, skupiając osobistości nauk prawnych z Polski⁹⁷. Jego pierwsze posiedzenie odbyło się w lipcu 1937 r. na Sorbonie⁹⁸. Niestety, wybuch drugiej wojny światowej przeszkodził w pogłębieniu i wzmocnieniu współpracy akademickiej na tym polu.

Próby wznowienia działalności France-Pologne w 1939 r.

Klęska Polski w kampanii wrześniowej wymusiła polsko-francuską współpracę w nieco innym charakterze niż dotychczas. Celem nadrzędnym stało się mianowicie zwrócenie uwagi Francuzów na problem „unicestwienia narodu polskiego”, więc przekaz miał poruszać przede wszystkim emocje opinii

94 M. Willaume, *Stypendyści-Francuzi...*, s. 88.

95 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4888, Lettre: Alexandre Millerand à Henri de Montfort, 31 I 1938, b.p.

96 Tamże, Groupe juridique franco-polonais, Séance du 22 juillet 1937 tenue à la Salle des Actes de la Faculté de Droit, b.p.; tamże, Lettre: l'Ambassadeur de Pologne Jules Łukasiewicz à Monsieur Millerand, Paris, 28 I 1938, b.p.; tamże, Lettre: Grupa Prawnicza Polsko-Francuska à Monsieur Henri de Montfort, Warszawa, 20 I 1938, b.p.

97 Tamże, Lettre: l'Ambassadeur de Pologne Jules Łukasiewicz à Monsieur Millerand, Paris, 28 I 1938, b.p.

98 Tamże, Groupe juridique franco-polonais, Séance du 22 juillet 1937 tenue à la Salle des Actes de la Faculté de Droit, b.p.; AAN, MSZ, sygn. 3975 (mf. B-20198), Notatka dla Naczelnika Wydziału Prawnego MSZ, [1937], k. 1–2.

publicznej⁹⁹. Przy tak definiowanych założeniach oprócz stałej współpracy z polskim rządem i jego przedstawicielstwami dyplomatycznymi na pierwszym planie stała kooperacja z wydziałem propagandy i informacji kierowanym przez Jeana Giraudoux (prywatnie przyjaciela Montforta)¹⁰⁰, a także z najważniejszymi tytułami francuskiej prasy – to im bowiem współpracownicy Montforta dostarczali materiały dotyczące sytuacji Polski po klęsce wrześniowej. Serie artykułów prasowych miały na celu podtrzymanie nad Sekwaną poparcia dla sprawy polskiej. Oprócz akcji propagandowej w prasie i radiu Montfort planował zorganizowanie serii konferencji i koncertów z okazji polskich świąt narodowych, które podkreślałyby prawo Polski do samostanowienia, a także uroczystości nadawania odznaczeń honorowych bohaterom, którzy wstawili się w walce o niepodległość Rzeczypospolitej¹⁰¹.

Bez wątplenia polskie organizacje charytatywne stanęły przed ogromnym wyzwaniem, gdy do Francji przybyło z kraju kilka tysięcy żołnierzy, uchodźców oraz ewakuowanych urzędników państwowych i ich rodzin¹⁰². Dla osób współpracujących wcześniej z France-Pologne oznaczało to natomiast przede wszystkim zmianę profilu działalności – z naukowego i kulturalnego na propagandowy, by poruszyć „*profondément l'opinion française*”. W akcji tej chodziło przede wszystkim o uwrażliwienie francuskiego społeczeństwa i uzmysłowienie mu rozmiarów niemieckiego barbarzyństwa oraz ukazanie ludzkiego cierpienia wywołanego okrucieństwem okupanta. Jak wynika z korespondencji Lewandowskiego do Montforta, już w październiku 1939 r. zainicjowano w prasie i radiu odezwę *Amis de Varsovie*¹⁰³. Montfort natychmiast włączył się też do współpracy z działającymi we Francji polskimi organizacjami charytatywnymi, które niosły pomoc Polakom przybyłym tam po klęsce kampanii wrześniowej¹⁰⁴.

99 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4889, Lettre: Anie de Montfort à Monsieur Maurice Lewandowski, vice-président de l'Association France-Pologne, 31 XII 1939, b.p.

100 Jean Giraudoux (1882–1944), francuski pisarz i dyplomata, 29 VII 1939 r. mianowany przez premiera Francji Édouarda Daladiera na stanowisko komisarza generalnego ds. informacji. Zob. M. Willaume, *Polska obecność...*, s. 123.

101 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4889, Projet de programme, b.p.; tamże, Lettre: [Maurice] Lewandowski à [Madame Anne de Montfort], 12 XII 1939, b.p.

102 Zob. M. Nossowska, *O Francuzce...*, s. 259–280.

103 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4889, Lettre: Lewandowski à [Monsieur de Monfort], 3 X 1939, b.p.

104 Tamże, Lettre: Karol Popiel, Sous-secrétaire d'État au Ministère de l'Assistance Sociale, Paris, 30 XI 1939, b.p.

Rząd Republiki powierzył Montfortowi utworzenie francuskiego Komitetu Pomocy Polakom Dotkniętym Wojną (Comité français de secours aux Polonais éprouvés par la guerre), który miał stanowić filię Komitetu Pomocy Narodowej (Comité secours national). Skład tego ciała ustanowiono 13 listopada 1939 r. w siedzibie Banku Polsko-Francuskiego, a znaleźli się w nim dawni członkowie France-Pologne oraz przedstawiciele życia publicznego Francji współpracujący z Polską na płaszczyznach ekonomicznej, kulturalnej, naukowej i politycznej. Montfort wyszedł ponadto z propozycją powierzenia Rosie Bailly funkcji delegata generalnego z pensją 2,5 tys. fr. miesięcznie¹⁰⁵. Nie ma wątpliwości, że nie był to wybór przypadkowy, ponieważ właśnie Bailly we wrześniu 1939 r. przekazała Société française de secours aux blessés militaires swoją posiadłość w Lechâtelet. Oprócz tego nawiązała kontakty z przebywającymi we Francji przedstawicielami polskich władz oraz polskimi organizacjami charytatywnymi¹⁰⁶.

W sferze propagandowej rozesłano odezwy do osobistości świata kultury i nauki, którym sytuacja nad Wisłą nie była obojętna. Znaleźli się wśród nich np. siostry Curie, rzeźbiarz Paul Landowski¹⁰⁷, profesor historii prawa François Olivier Martin¹⁰⁸, dyrektor Biblioteki Polskiej w Paryżu Franciszek Pułaski oraz znany z sympatii do Polski ceniony krytyk

105 Na czele Komitetu stanął przewodniczący France-Pologne i Polsko-Francuskiej Izby Handlowej Joseph Noulens. Jego zastępcami zostali przewodniczący Les Amis de la Pologne Louis Marin oraz przewodniczący Grupy Prawniczej Polsko-Francuskiej adwokat Jacques Charpentier, a skarbnikiem – dyrektor generalny Banku Polsko-Francuskiego Edmond Spitzer. Z pozostałych członków należy wymienić: przewodniczącego Grupy Parlamentarnej Polsko-Francuskiej Maxence’a Bibiiego, dyrektora Narodowego Banku Kredytowego w Paryżu i wiceprzewodniczącego stowarzyszenia France-Pologne Mauricego Lewandowskiego oraz dyrektora Instytutu Francuskiego w Warszawie Henriego Mazauda. BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4889, Lettre: Henri de Montfort à Monsieur Léon Noël, l’Ambassadeur de France auprès du Gouvernement Polonais, Paris, 16 XI 1939, b.p.

106 M. Nossowska, *Embarras de richesse, czyli historia rujnującego spadku (Próby stworzenia przez Rosę Bailly ośrodka polskiego w Lechâtelet k. Dijon)*, „Dzieje Najnowsze” 2009, nr 1, s. 61–74; też, *O Francuzce...*, s. 262.

107 Autor słynnych prac, m.in. statui św. Genowefy przy moście de la Tournelle w Paryżu, pomnika Chrystusa Odkupiciela w Rio de Janeiro i rzeźb na pomniku Reformacji w Genewie.

108 François Olivier Martin był uznanym profesorem prawa. Wykładał historię prawa na Uniwersytecie w Rennes (Faculté de droit de Rennes) oraz na Uniwersytecie Paryskim (Faculté de droit de Paris).

muzyczny i członek Rady Najwyższej Radiofonii Pierre Lalo¹⁰⁹. Filia stowarzyszenia w Lyonie wystosowała zaś do swoich członków prośbę o finansowe wsparcie na rzecz utworzenia Foyer du soldat polonais w Lyonie i Bretanii¹¹⁰. Sukcesem na polu propagandowym okazały się: edycja rycin przedstawiających alegorię Polski umęczonej, wydana w pięciuset egzemplarzach broszura *La Pologne notre sœur*, a także cykl artykułów autorstwa gen. Victora Denaina zamieszczonych w „Le Petit Parisien”¹¹¹.

Przystąpiwszy do projektowania i planowania pracy stowarzyszenia na początku 1940 r., Lewandowski pisał do Noulensa, że na działalność w warunkach wojny powinno mieć ono zapewniony budżet w wysokości 50 tys. fr. Zwrócił również uwagę na brak biura dla mocno zaangażowanych w sprawy polsko-francuskie państwa Montfortów. Podkreślał przy tym, że pod względem finansowym i politycznym stowarzyszenie jest niezależne od polskiego rządu¹¹².

W dokumentach brakuje informacji, czy żądana suma 50 tys. fr. została stowarzyszeniu zagwarantowana przez Francuzów. Uroczystości z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja zaplanowane w Lyonie i Paryżu pod auspicjami France-Pologne i jego filii wskazują jednak, że pewne fundusze zostały dla niego zabezpieczone. Z propozycją zorganizowania tych wydarzeń w stolicy departamentu Rodan wystąpił do stowarzyszenia konsul Polski w Lyonie. Za przygotowanie wydarzenia odpowiadał zastępca przewodniczącego France-Pologne de Lyon et du Sud-Est Lucien Mizgier, a współpracowały z nim w tej sprawie Société des Grands Concerts, Foyer du soldat polonais oraz Les Amis de la Pologne¹¹³.

109 BPP, Fonds de Henri de Montfort, akc. 4889, Lettre: [Henri de Montfort] à Monsieur [Maurice] Lewandowski, Directeur Administrateur du Comptoir National, 12 X 1939, b.p.

110 Tamże, Association France-Pologne de Lyon et du Sud-Est, Lyon, 29 XII 1939, b.p.; tamże, Lettre: [Madame Anne de Montfort] à Monsieur Lucien Mizgier de Turzyna, Paris, 31 X 1939, b.p.

111 Tamże, Lettre: [Maurice] Lewandowski à Monsieur de Montfort, Paris, 19 XII 1939, b.p.

112 Tamże, Lettre: [Maurice Lewandowski] à Monsieur Noulens, 19 I 1940, b.p.

113 Inspiracją do przygotowania uroczystości stało się odczytanie przez mera Lyonu w Radio-Paris wstępu do *Czarnej księgi*, w której wyszczególniono zbrodnie hitlerowskie na ziemiach polskich. Tamże, Lettre: [Lucien Mizgier] à Monsieur le Président Herriot, Président d'Honneur de l'Association France-Pologne, b.d., b.p.

France-Pologne skoordynowało wydarzenia w taki sposób, że 3 maja uroczysty koncert z okazji polskiego święta narodowego odbył się w sali Wielkiego Amfiteatru Sorbony, a w niedzielę 5 maja – w Lyonie. Uczestniczyli w nich członkowie honorowi i zwyczajni stowarzyszeń polsko-francuskich, osobistości życia publicznego Francji i Polski oraz korpus dyplomatyczny, hierarchowie i przedstawiciele Kościołów różnych wyznań. Cykl reportaży i relacji z uroczystości w Lyonie ukazał się w lokalnej prasie, m.in. w „Lyon républicain”, „Le Nouvelliste de Lyon” i „Lyon soir”. Francuskie radio nadało natomiast 3 maja od godz. 13.00 audycje dotyczące polskiej historii, kultury i literatury¹¹⁴.

Nieobecność na gali w Wielkim Amfiteatrze Sorbony gen. Maurice’a Gamelina, Luisa Francheta d’Esperey i Victora Denaina świadczyła przede wszystkim o tym, że koła rządowe Francji skoncentrowane były na dynamicznie zmieniającej się sytuacji międzynarodowej. Oznaczało to również słabnące zainteresowanie agresją hitlerowskich Niemiec na Polskę wśród francuskich elit i społeczeństwa¹¹⁵. Nie ulega wątpliwości, że oba koncerty miały na celu uwrażliwienie francuskiej opinii publicznej na sprawę pogwałcenia niepodległości Polski, tymczasem działania stowarzyszenia nie przekładały się na zmianę strategii Quai d’Orsay wobec polskiego rządu przebywającego w Angers i tworzenia we Francji Armii Polskiej. W pozyskiwaniu kół rządowych oraz opinii publicznej nad Sekwaną z pewnością nie pomagały spory w łonie rządu emigracyjnego, w tym powołanie 29 maja 1940 r. komisji ds. zbadania wyników kampanii wrześniowej¹¹⁶.

Napaść III Rzeszy na Francję w maju 1940 r. zakończyła działalność France-Pologne i jego głównego architekta – Henriego de Montforta.

114 Tamże, Association France-Pologne, *Compte-rendu de la manifestation organisée au Grand Amphithéâtre de la Sorbonne à l’occasion de la Fête Nationale de la Pologne le 3 mai 1940*, 11 v 1940, b.p.; tamże, [Affiche du concert supplémentaire organisé par Association France-Pologne de Lyon le 5 mai 1940], b.p.; tamże, *France-Pologne. Souvenirs Lyonnais*, „Lyon Soir”, 6 v 1940; tamże, *Une émouvante manifestation franco-polonaise*, „Lyon républicain”, 6 v 1940; tamże, *A l’occasion de sa fête nationale, la Pologne a été hier à l’honneur*, „Le Nouvelliste de Lyon”, 6 v 1940, b.p.; tamże, *Programme des émissions de la radio diffusion française pour la journée du 3 mai 1940*, b.p.

115 Y. Beauvois, *Stosunki polsko-francuskie w czasie „zimnej wojny”*, Oficyna Literacka, Kraków 1991, s. 34–39.

116 Tamże, s. 39–73. T. Wyrwa, *Z dziejów rządu polskiego w Angers, listopad 1939–czerwiec 1940*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1984, nr 68, s. 220–221.

W nowym układzie geopolitycznym po zakończeniu drugiej wojny światowej stowarzyszenie nie odtworzyło już swoich struktur i nie podjęło współpracy z Polską Ludową.

Dokonując oceny działalności France-Pologne w zakresie promowania Polski we Francji poprzez wymianę naukową, kulturalną i gospodarczą, należy podkreślić, że ograniczenie współpracy do KNP i nieumiejętność nawiązywania relacji z politykami z lewej strony sceny politycznej nie pozwoliły skutecznie wabić ani przyciągać uwagi francuskiej opinii publicznej. Miało to istotne znaczenie zwłaszcza po wygraniu wyborów z maja 1924 r. przez kartel lewicy. Nie należy również zapominać, że mimo funkcjonowania polsko-francuskich stowarzyszeń polska dyplomacja we Francji nie radziła sobie w zwalczaniu skutecznej niemieckiej propagandy, którą szerzyli opłacani przez Berlin francuscy dziennikarze i publicyści¹¹⁷.

France-Pologne ma niewątpliwe zasługi w propagowaniu nad Sekwaną polskiej historii, nauki i kultury. Jego działania nie przełożyły się jednak na wzrost sympatii francuskiej opinii publicznej wobec Polski, w czym nie pomagała krytyczna opinia tamtejszych elit o polskich politykach i dowódcach wojskowych¹¹⁸. Mimo wszystko aktywność stowarzyszenia i Henriego de Montforta na rzecz promowania Polski we Francji w obszarze bilateralnych stosunków zasługują na wyróżnienie i zapamiętanie.

Bibliografia

Prasa

„Les Amis de la Pologne” 1921.

L'inauguration du monument à la gloire d'Adam Mickiewicz, „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1–15 VI 1929: <https://argonnaute.parisnante.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].

Joze V., *Revue de la presse française*, „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1–15 VI 1929: <https://argonnaute.parisnante.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].

117 Zob. m.in.: Z. Gąsiorowski, *German revisionist propaganda in 1925–1929. A document*, „Journal of Central European Affairs” 1960, vol. 19, No. 4, s. 414–415; T. Pudłocki, *Ambasadorzy...*, s. 47–48, 157–159; J. Sobczak, *Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski*, Instytut Zachodni, Poznań 1973, s. 294–307.

118 Zob. M. Pasztor, *Polska w oczach...*

- Montfort H. de, *L'Autonomie de la Galicie orientale*, „Les Amis de la Pologne” 1922, n° 22.
- Montfort H. de, *Les fêtes en l'honneur de Mickiewicz et les voix de la pensée française*, „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1-15 VI 1929: <https://argonnaute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].
- Montfort H. de, *L'inexistence des prétentions lituanien sur Wilno*, „Les Amis de la Pologne” 1922, n° 2.
- Montfort H. de, *La Pologne sur la côte de la Baltique*, „Les Amis de la Pologne” 1921, n° 19.
- Montfort H. de, *La question de Wilno. La barrière ou le pont?*, „Les Amis de la Pologne” 1921, n° 20.
- „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1 XII 1923: <https://argonnaute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1923_23.pdf> [dostęp: 20 II 2019].
- „La Pologne. Politique, économique, littéraire et artistique”, 1-15 VI 1929: <https://argonnaute.parisnanterre.fr/medias/customer_3/periodique/immi_pol_lot7_pdf/BDIC_4P_00510_1929_11.pdf> [dostęp: 20 II 2019].

Literatura

- Beauvois Y., *Stosunki polsko-francuskie w czasie „zimnej wojny”*, Oficyna Literacka, Kraków 1991.
- Bednarz P., *Edmond Privat i jego działalność na rzecz Polski w czasie pierwszej wojny światowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003.
- Brzeziński A. M., *Dyplomacja polska wobec Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej w Paryżu (1925–1939)*, „Studia Historyczne” 1995, nr 1.
- Brzeziński A. M., *Z historii francuskiej „dyplomacji kulturalnej” w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Przegląd Zachodni” 1995, nr 1.
- Brzeziński A. M., *Z historii Instytutu Francuskiego w Warszawie w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1997, vol. 59.
- Chaubet F., *Histoire des relations culturelles dans le monde contemporain*, Armand Colin, Paris 2011.
- Deruga A., *Działalność wydziału prasowego Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu (od listopada 1918 r. do lipca 1919 r.)*, „Studia z Najnowszych Dziejów Powszechnych” 1962, t. 2.
- Duber P., *Z dziejów polskiej dyplomacji kulturalnej. Okoliczności i znaczenie utworzenia Towarzystwa Szerzenia Sztuki Polskiej Wśród Obcych (TOSSPO)*, [w:] „Żyłam z Wami, cierpiałam i płakałam z Wami”. W 100-lecie rozpoczęcia działalności Rosy Bailly na rzecz Polski oraz 40. rocznicę jej śmierci, red. Ł. Stefaniak, Wydawnictwo „Norbertinum”, Lublin 2017.
- Dubosclard A., Grison L., Jeanpierre L., Journoud P., Okret Ch., Trimbur D., *Entre rayonnement et réciprocité. Contributions à l'histoire de la diplomatie culturelle*, pref. P. Ory, postf. A. Iryie, Éditions de la Sorbonne, Paris 2002.
- Duroselle J. B., *Opinion, attitude, mentalité, mythe, idéologie: essai de clarification*, „Relations internationales” 1974, n° 2.

- Frank R., *Culture et relations internationales: les diplomaties culturelles*, [w:] *Pour l'histoire des relations internationales*, dir. R. Frank, Presses universitaires de France, Paris 2012.
- Frank R., *Culture et relations internationales: transferts culturels et circulation transnationale*, [w:] *Pour l'histoire des relations internationales*, dir. R. Frank, Presses universitaires de France, Paris 2012.
- Gąsiorowski Z., *German revisionist propaganda in 1925–1929. A document*, „Journal of Central European Affairs” 1960, vol. 19, No. 4.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Francuskie źródła do badania polskiej kultury dyplomatycznej*, [w:] *Współczesna kultura dyplomatyczna. Przybliżenie pierwsze*, red. R. Stemplowski, przedm. K. Ruchniewicz, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2015.
- Haize D., *L'Action culturelle et de coopération de la France à l'étranger*, L'Harmattan, Paris 2012.
- Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, red. P. Łossowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Jaczewski B., *Działalność polskiego przedstawicielstwa naukowego we Francji w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975, t. 20, nr 2.
- Kornat M., *Kultura współczesnej dyplomacji i możliwości jej badania*, [w:] *Współczesna kultura dyplomatyczna. Przybliżenie pierwsze*, red. R. Stemplowski, przedm. K. Ruchniewicz, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2015.
- Kulak T., *Przyczynek do studiów nad zaangażowaniem czynników francuskich w plebiscycie na Górnym Śląsku. Sprawa Towarzystwa „Les Amis de la Pologne”*, [w:] *Powstania Śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą. Materiały z sesji naukowej historyków powstań śląskich i plebiscytu zorganizowanej w dniach 24–25 kwietnia 1991 w Bytomiu oraz na Górze św. Anny*, Wydawnictwo Muzeum Górnośląskiego, Bytom 1993.
- Leczyk M., *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone. 1917–1919*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.
- Łaptos J., *Francuska opinia publiczna wobec spraw polskich w latach 1919–1925*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- Łaptos J., Rojek W., *Zagadnienie Śląska Cieszyńskiego w oczach francuskiej opinii publicznej 1919–1920*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej” 1995, t. 3.
- Łongiewska A., *Działalność Komitetu Francusko-Polskiego i Towarzystwa Literacko-Artystycznego w Paryżu w latach 1909–1916 w świetle archiwum Wacława Gąsiorowskiego*, „Rocznik Zakładu Naukowego im. Ossolińskich” 1976, t. 11.
- Łossowski P., *Polska w Europie i świecie 1918–1939. Szkice z dziejów polityki zagranicznej i położenia międzynarodowego II Rzeczypospolitej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1990.
- Mond J., *Towarzystwo Historyczno-Literackie i Biblioteka Polska w Paryżu. Historia i dzień dzisiejszy*, „Nauka Polska” 1991, z. 2.
- Nossowska M., *AMPOL – francusko-„polskie” biuro prasowe*, „Rocznik Lubelski” 2009, t. 35.
- Nossowska M., *Embarras de richesse, czyli historia rujnującego spadku (Próby stworzenia przez Rosę Bailly ośrodka polskiego w Lechâtelet k. Dijon)*, „Dzieje Najnowsze” 2009, nr 1.

- Nossowska M., *O Francuzce, która pokochała Polskę. Rosa Bailly i stowarzyszenie Les Amis de la Pologne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.
- Nossowska M., *Żeby widzieli nas pięknie... Propagandowy obraz II RP w „Bulletin »Les Amis de la Pologne«”, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2010, vol. 65, z. 2.*
- Nye J. S., *Soft power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Wydawnictwa Akademickie, Warszawa 2007.
- Ory P., Taboalem J. M., *L'arme de la culture. Les stratégies de la diplomatie culturelle non gouvernementale*, L'Harmattan, Paris 2007.
- Pasztor M., *O polsko-francuskiej współpracy kulturalnej i naukowej na przykładzie działalności stowarzyszenia „Les Amis de la Pologne” w latach 1919–1940. Część I, lata 1919–1924*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1992, t. 37, nr 2.
- Pasztor M., *Polska propaganda prasowa we Francji w latach 1924–1936 (założenia i realizacja)*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 4.
- Pasztor M., *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1999.
- Pasztor M., *Słabnące lobby. Działalność propolskich grup parlamentarnych we francuskim Zgromadzeniu Narodowym w latach 1921–1936*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 3.
- Pasztor M., *Sprawy polskie w korespondencji dyplomatycznej francuskich kół wojskowych w latach 1926–1932*, „Dzieje Najnowsze” 1994, nr 4.
- Pezda J., *Historia Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1838–1893*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”, Kraków 2013.
- Polska–Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, wstęp i red. A. Tomczak, Książka i Wiedza, Warszawa 1983.
- Polska obecność w kulturze Francji: XVIII–XIX wiek (do 1939 r.)*, red. W. Śladkowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1991.
- Pour l'histoire des relations internationales*, dir. R. Frank, Presses universitaires de France, Paris 2012.
- Powstania Śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą. Materiały z sesji naukowej historyków powstań śląskich i plebiscytu zorganizowanej w dniach 24–25 kwietnia 1991 w Bytomiu oraz na Górze św. Anny*, Wydawnictwo Muzeum Górnośląskiego, Bytom 1993.
- Pudłocki T., *Ambasadorzy idei. Wkład intelektualistów w promowanie pozytywnego wizerunku Polski w Wielkiej Brytanii w latach 1918–1939*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”, Kraków 2015.
- Rederowa D., *Formy współpracy Polskiej Akademii Umiejętności z zagranicą (1873–1952)*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria A” 1966, z. 10.
- Rederowa D., Jaczewski B., Rolbiecki W., *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893–1978*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Gdańsk 1982.
- Les relations culturelles internationales au XXe siècle. De la diplomatie culturelle à l'acculturation*, dir. P. Ory, A. Dulphy, R. Frank, M. A. Matard-Bonucci, Peter Lang, Bruxelles 2010.

- Renouvin P., *L'opinion publique en France pendant la guerre 1914-1918*, „Revue d'histoire diplomatique” 1970, n° 193.
- Roche F., *La Culture dans les relations internationales*, École Française de Rome, Rome 2002.
- Roche F., Piniou B., *Histoire de la diplomatie culturelle des origines à 1995*, Association pour la diffusion de la pensée française, Paris 1995.
- Salon A., *L'Action culturelle de la France dans le monde*, Collection Francophonie Fernand Nathan, Paris 1983.
- Sobczak J., *Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski*, Instytut Zachodni, Poznań 1973.
- Soutou G.-H., *L'alliance franco-polonaise (1925-1933) ou comment s'en débarasser*, „Revue d'histoire diplomatique” 1981, n° 2-4.
- Śladkowski W., *Opinia publiczna we Francji wobec planów państw centralnych rozwiązania kwestii polskiej (styczeń-listopad 1916)*, „Rocznik Lubelski” 1972, t. 15.
- Śladkowski W., *Opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976.
- Umińska-Woroniecka A., *Instytuty polskie. Zmiany modelowe w funkcjonowaniu polskiej dyplomacji kulturalnej w latach 1998-2011*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013.
- Willaume M., *Humanisci polscy nad Sekwaną w latach 1919-1939. O polsko-francuskich kontaktach w dziedzinie nauk humanistycznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1989.
- Willaume M., *Polska obecność w nauce i sztuce francuskiej w latach 1919-1939*, [w:] *Polska obecność w kulturze Francji: XVIII-XIX wiek (do 1939 r)*, red. W. Śladkowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1991.
- Willaume M., *Stypendyści-Francuzi w Polsce w latach 1918-1939*, „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 3.
- Willaume M., *Wstęp*, [w:] *Zygmunt Lubicz-Zaleski, Dziennik nieciągły 1904-1925*, oprac. M. Willaume, Polskie Towarzystwo Historyczno-Literackie „Lodart”, Łódź-Paryż 1998.
- Współczesna kultura dyplomatyczna. Przybliżenie pierwsze*, red. R. Stemplowski, przedm. K. Ruchniewicz, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2015.
- Wyrwa T., *Z dziejów rządu polskiego w Angers, listopad 1939-czerwiec 1940*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1984, nr 68.
- Zamojski J., *Powrót na mapę. Polski Komitet Narodowy w Paryżu 1914-1919*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991.
- Zygmunt Lubicz-Zaleski, Dziennik nieciągły 1904-1925*, oprac. M. Willaume, Polskie Towarzystwo Historyczno-Literackie „Lodart”, Łódź-Paryż 1998.
- „Żyłam z Wami, cierpiałam i płakałam z Wami”. W 100-lecie rozpoczęcia działalności Rosy Bailly na rzecz Polski oraz 40. rocznicę jej śmierci*, red. Ł. Stefaniak, Wydawnictwo „Norbertinum”, Lublin 2017.